

Arnulf Kolstad

KRIMINALITET I SEINKAPITALISMEN – UTSIKT OVER ET UOVERSIKTLIG LANDSKAP

«Kriminalitet» finnes ikke

Kriminalitet som sådan finnes ikke. «Ingen atferd er i seg selv kriminell», som Hauge¹ skriver: Kriminell blir atferden først når det finnes en lov som stempler den som straffbar. Eller som Cesare Lombroso sa: *Kriminaliteten eksisterer ikke i naturen.*² Loven alene forteller hva en lovovertrедelse er. Og det er loven som foreskriver straff overfor de handlinger som er definert ulovlige. Gjennom lovgivningen konstrueres det lovlige og det ulovlige, det samfunnsgagnlige og det kriminelle. *Kriminalitet* er derfor en sosial konstruksjon³ og ingen naturgitt eller materiell gjenstand. Om noe er kriminelt bestemmes heller ikke først og fremst av graden av misgjerninger, det avhenger av handlingens samfunnsmessige funksjon og av interessene til dem som får vedtatt lovene.

Kriminaliteten er derfor ikke en *tilfeldig* konstruksjon, men knyttet til en konkret samfunnsmessig tilstand, til konflikter og motsetninger som hører med og kjennetegner produksjonsmåten. Lovene under kapitalismen uttrykker ikke noen ahistorisk eller almen, «sivilisatorisk» regulering av forholdet mellom menneskene, men de regulerer en særlig, historisk form for sosiale relasjoner. I samfunn med vekt på vareproduksjon og -konsum og basert på utbytting, undertrykkelse og ulikhet, alt det som følger av kapitalistiske produksjonsforhold, får også kriminaliteten en spesifikk, historisk form.

Mange stemples som kriminelle fordi staten forsøker å løse sosiale problemer ved hjelp av rettsapparatet. Vold mellom folk, rusavhengighet, manglende respekt for eiendom, seksuelle overgrep, forsøk på å oppnå personlig vinning med alle midler oppfattes som kriminelt, men alt dette *trenger* ikke å bli definert som kriminalitet. Det kan for eksempel tas som tegn på nødvendigheten av sosiale reformer og samfunnsmessige forandringer. Det kan forstås som uttrykk for at fellesskapsfølelsen og samfunnsmoralen forvitrer, og at forholdene må endres slik at det utvikles prososial tenkning, større respekt overfor andre, mindre konkurranse, osv. Slik forstått blir asosialitet og lovovertrедelser faktisk et nyttig signal på samfunnets moralske tilstand og kvalitet. Det forteller på hvilke områder samfunnet må endres for å skape rettferdige og meningsfulle fellesskap, og at livsbetingelsene for de underprivilegerte og marginaliserte, de som nå stemples som «kriminelle», må bedres.

Under kapitalismen er kriminaliteten nemlig knyttet hovedsakelig til det de marginaliserte, de fattige, alkohol- og stoffmisbrukerne foretar seg for å leve i et samfunn der folks vellykkethet bestemmes av omfanget på deres varekonsum og saldoen på deres bankkonti. Under parolen om å sikre ro og orden, motvirke kriminalitet og sortere ut bråkmakerne blir de som ikke lykkes og kan innordne seg, truet, dømt og sperret inne.

Folk flest påvirkes til å oppfatte som kriminelt og samfunnsskadelig utelukkende det som det er vedtatt lover mot, som politiet reagerer på, eller det som massemedia presenterer som samfunnsskadelig, som trusler mot liv og eiendom, mot «lov og orden». Den fattige tyven identifiserer og symboliserer den virkelige kriminaliteten. Det spørres ikke etter andre former for kriminalitet så lenge de utstøtte og marginaliserte ressursvake «utskuddene» oppfyller forestillingene om forbryteren. For å opprettholde konsistens er det viktig at den «kriminelle» er like avvikende som forestillingen om kriminaliteten og forbrytelsen. At forbryteren kan være vellykket, velkledd og en samfunnsstøtte harmonerer ikke med forestillingen om kriminalitetens samfunnsskadelig virkninger, og derfor er det viktig å konsentrere seg om småkjeltringene. For å stagge ulmende misnøye må statsmakta dessuten forfølge visse straffbare handlinger og på den måten vise handlekraft og autoritet. Gatekriminaliteten er god å ha til et slikt formål.

Men det er flere alvorlige ugjerninger enn de som løssalgsavisene, politi og rettsapparat fokuserer på. Når statsapparatet definerer hva som er kriminelt unntas gjerne statens egne overgrep og misgjerninger.⁴ Også statens politiske aktivitet kan være forbrytersk, f.eks. når politiske motstandere undertrykkes, uskadeliggjøres, overvåkes eller fjernes. Dette kalles imidlertid ikke kriminalitet, men nødvendig beskyttelse av staten eller «demokratiet». Handlinger som truer samfunnet og den sosiale orden defineres derimot som kriminelle av den «politiske klasse» og av statsapparatet som ivaretar dens interesser.

Hva som er kriminelt har forandret seg gjennom tidene. Mange forhold som i dag er straff frie ble tidligere straffet som alvorlige forbrytelser, og i andre kulturer og samfunnsformasjoner gjelder andre lover for rett og urett, knyttet til annen religiøs autoritet eller annen type økonomi: Gudsbespottelse er ikke lenger en forbrytelse i Norge, men straffes med døden i andre kulturer. Smugling og tjenestefolks tyverier ble straffet hardt ved innføring av privateiendommen, men er ikke lenger sett på som så alvorlige lovbrudd som før.⁵ Trolldom og hor var tidligere forbrytelser også her i landet, og homoseksuelle forhold mellom menn var straffbart i Norge så seint som i 1972. Tigging, eller betleri, er forbudt i de fleste «utviklede» land, mens det ikke bare er tillatt, men oppfattes som en nødvendighet for å overleve og beskyttet av loven i fattige land, for eksempel i India. Mange lovbrudd forutsetter en bestemt organisering av økonomien, for eksempel forsikringssvindel, bankunderslag, konkursrytteri, innsidehandel. Mye økonomisk

kriminalitet forutsetter børs og finanskapital og er så intimt knyttet til en kapitalistisk økonomi at det ikke engang er mulig å begå disse lovbruddene under andre produksjonsforhold.

Kriminalitet og kapitalisme

Kapitalismen og det borgerlige samfunnet er basert på ideologien om rettferdighet og likhet. Slike verdier innpodes fra barnsben. Men kapitalistiske samfunn er i realiteten urettferdige og kjennetegnet ved stor ulikhet. Systemet skaper og opprettholder store forskjeller når det gjelder makt og rikdom, og lovbrudd kan forstås som forsøk på å oppnå likhet og rettferdighet ved «ulovlige» midler. Spesielt vinningskriminaliteten blir derfor en slags logisk og rasjonell handling ut fra foreliggende omstendigheter. Lovbryteren er langt fra et usosialisert eller asosialt uhyre som ikke kjenner verdiene og normene i det kapitalistiske samfunnet. Mange lovbrytere har tvert imot tilegnet seg det borgerlige samfunns kjerneverdier like godt som de lovlidige, men de mangler muligheter for å realisere dem på lovlig måte: «*det er den best sosialiserte som er mest tilbøyelig til å begå lovbrudd,*» som John Lea og Jack Young spissformulerer det.⁶ Hverdagskriminaliteten under kapitalismen er ikke antisosial som følge av *mangel* på konvensjonelle verdier, men like mye på *grunn* av slike verdier. Verdiene til lovbryterne er ofte veldig konvensjonelle. De forsvarer individualisme, konkurranse, ønsker stort konsum og materielle goder.

«Denne kriminaliteten kunne uten overdrivelse karakteriseres som atferden til dem som er motivert for, men ikke rike nok til å spekulere på børsen».⁷

Mye av hverdagskriminaliteten reflekterer at folks tenkemåte og behov er gjennomsyret av det kapitalistiske samfunnets ideologi, og mange lovbrudd er forsøk på å realisere samfunnets konvensjonelle kjerneverdier. Det er en individualistisk respons på den samfunnsmessige oppfordringen om høyt varekonsum, ut fra en erkjennelse av at målet ikke kan realiseres med legale midler. Som William Chambliss skriver:

«Kapitalismen skaper både ønsket om å konsumere og – for de fleste – manglende mulighet til å tjene så mye at de kan konsumere det de er oppdratt til å ville ha».⁸

Kriminalitet er også uttrykk for at kollektive og solidariske «vi»-verdier er svake og kommer til kort overfor individualistisk «jeg»-tenkning og grådighet. Når det sosiale samholdet rakner eksploderer kriminaliteten. Samfunn basert på konkurranse, konsum og profitt svekker båndene som forener individene. Det svekker solidarisk og prososial tenkning og fremmer egoisme, sjalusi og havesjuke. Under kapitalismen blir folk oppdratt til å tenke først og fremst på hva de selv kan oppnå og konsumere, og ikke alle kan få tilfredsstilt den sosialt skapte grådigheten legalt.

Det er heller ikke noe utvetydig skille mellom vinningskriminalitet og kapitalistisk forretningsvirksomhet. Begge deler har som formål å fremme egne økonomiske interesser,⁹ og det er ikke lett å trekke en skarp grense mellom fortjeneste og profitt tilegnet på «lovlig» vis, og det som anses umoralsk, asosialt eller ulovlig. Derfor finnes et stadig mer omfattende lovverk for å regulere «lovlig» handel og økonomisk aktivitet, og sørge for at ulovlig økonomisk virksomhet straffes. Mye økonomisk kriminalitet ligger helt på grensa til ordinær, legal forretningsvirksomhet. Det er ingen *prinsipiell* forskjell. «Ingen handel uten bedrageri», heter det i ordtaket, og handelens Gud Merkur er også tyvenes Gud. Målet er det samme, midlene vanskelig å skjelle fra hverandre, og et voksende statlig kontrollapparat forsøker å skille det ene fra det andre, som regel på etterskudd av de «smutthull» smarte forretningsfolk og advokatene deres pønsker ut.

«Lov og orden»

Samtidig med deregulering og privatisering av økonomien, har samfunnene i vest blitt mer disiplinerte, straffeorienterte og autoritære. I de siste tiårene av det 20. århundre økte troen på kontroll og styring, ikke fra folket, men fra markedet og markedets politiske organ, den kapitalistiske staten. Denne utviklingen i retning av orden, kontroll og styring fikk også sitt uttrykk i forhold til kriminaliteten, med krav om «lov og orden». Ideologien slo for alvor rot i 80-årene, og er, som Stuart Hall skriver, «utvilsomt en reaksjon på tilbakeslaget i økonomien i 1970-årene, og uttrykk for politisk polarisering, sosiale spenninger og økte klassekonflikter som naturlig følger, paradoksalt nok, av liberaliseringen og privatiseringen i økonomien.»¹⁰ I stedet for å endre produksjonsforholdene, reorganisere sosiale og økonomiske forhold, så fastholdes det gamle med tvang, og med økende krav ovenfra om orden og disiplin. De som ikke vil innordne og underordne seg skal tvinges eller straffes.

Skremsler og trusler er midler for å hindre avvik og opprør, sikre lydighet og lojalitet overfor det bestående. Oppgavene til statens sanksjonsapparat er blant annet å regulere kapitalismens innebygde motsetninger og holde ved lag urettferdigheten på en tilsynelatende sivilisatorisk måte, samtidig som privat-eiendommen, og andre privilegier bevares. Kravet om «lov og orden» er i virkeligheten uttrykk for ønsket om å bevare den herskende politiske og sosiale orden, beskytte *status quo*.¹¹ Vilhelm Aubert understreker dette når han stiller spørsmålet om hvilke interesser som er særlig tjent med «lov og orden»? Aubert svarer:

«Til det må en vel kunne si at mer eller mindre pr definisjon vil de dominerende interessene, de sterkeste gruppenes interesser, være best tjent med en økt støtte til det bestående system.... Hensynet til lov og

orden har sin særlige støtte i samfunnets herskende klasse og blant de mer privilegerte borgerne.»¹²

Kravet om «lov og orden» kan dessuten oppfattes, slik Hall gjør, som en tilbakevending til en slags steinalder «moral», der en tror det eneste remediet for et samfunn som erklæres «ustyrlig» er å tilføre mer orden, disiplin, straff og lovgivning fra statens side. Regjeringer i vanskeligheter har en tilbøyelighet til å ty til autoritær disiplin og lydighet i tider med sosiale omveltninger og hurtige forandringer. Ikke minst er det viktig for staten å forme en offentlig mening gjennom å konstruere en kriseforståelse som inneholder et uunngåelig ekko: et folkelig, populistisk krav om mer «lov og orden». Behovet for «lov og orden», og statsapparatets behov for disiplin og lydighet, vil snart vise seg i massemedia og spesielt i tabloidpressen, som representerer det tradisjonsorienterte og populistiske i samfunnet, «alltid rede til å stille seg i maktens og det beståendes tjeneste», som Stuart Hall formulerer det, når han beskriver utviklingen «ikke bare mot en autoritær stat, men mot en autoritær populisme».¹³

Liberalismen, privatiseringen og dereguleringen, der markedskreftene skal dominere, er på ingen måte uforenlig eller i strid med et sterkt disiplinerende statsapparat med vekt på «lov og orden». Det er snarere god overensstemmelse. Hvis staten ikke lenger skal regulere økonomien, sørge for å gripe inn for å sikre sosial rettferdighet, men overlate det meste til markedskreftenes frie spill, da vil de sosiale konfliktene og klasse-motsetningene øke, og et sterkt disiplinerende statsregime blir nødvendig. I følge den liberalistiske markedsdoktrinen skal staten intervensjonere mindre på noen områder og mer på andre. Det foretrukne slagordet er ifølge Stuart Hall: «*Fri økonomi. Sterk stat*». Friheten som det er så mye snakk om, gjelder fri bevegelse av kapital, av markedskreftene og av konkurransen. Friheten gjelder ikke dem som ikke har annet enn arbeidskraften å selge. «Ta ikke feil:» skriver Stuart Hall, «under dette systemet skal markedet være fritt, folket disiplinert.»¹⁴

Makta til å (kunne) kriminalisere, til å marginalisere, definere det normale og det avvikende, det kriminelle og det lovlydige, er et kraftig verktøy for økt disiplinering og mer «orden». Dette var Foucault's poeng i fremstillingen av det «fengselsaktige samfunn».¹⁵

Kriminaliteten ovenfra

Før man hopper på «lov og orden» kampanjene overfor hverdagskriminaliteten kan det dessuten være klokt å overveie om mord, voldtekt, tyveri, ran og andre lovbrudd som media, politikere, politi- og rettsapparatet fokuserer mest på, utgjør det *virkelige* kriminalitetsproblemet. Kanskje er det bare *ett* av kriminalitetsproblemene, og ikke selve problemet, som Steven Box skriver:

«Kanskje er det vi blir foret med som selve kriminalitetsproblemet bare en illusjon, en bløff for å fjerne oppmerksomheten fra annen, mer alvorlig kriminalitet, bedragerisk atferd og pinsler som objektivt sett forårsaker det meste av uunngåelig menneskelige lidelse, død og undertrykking. Samtidig er det klokt å sammenlikne de som begår disse andre formene for alvorlig, men undervurdert kriminalitet og voldsutøvelse, med dem som vanligvis og offisielt fremstilles som 'våre' kriminelle fiender. De førstnevnte er en helt annen type mennesker. Kanskje skulle vi slutte å appellere til det politiske *establishment* og politiet om beskyttelse fra de «under» oss. Og heller rette et kritisk blikk mot våre politiske og juridiske «overordnede» for å avgjøre om det er dem, eller dem de beskytter, som er de virkelige forbryterne.»¹⁶

Rettes blikket «oppover» istedenfor «nedover» ser vi den alvorlige kriminaliteten som begås av respektable og velutdannede mennesker, de rike og sosialt privilegerte. Disse lovbrysterne stemples sjelden som syke eller asosiale, og kanskje er de fattige stakkarene som begår lovbrudd heller ikke så irrasjonelle, usosialiserte og avvikende som besteborgerne vil ha det til. Antagelig handler flertallet av de hverdagskriminelle fornuftig ut fra den sosiale og samfunnsmessige posisjonen de befinner seg, overveldet av motgang mer enn av ondskap, som Steven Box formulerer det.¹⁷

Det 20. århundres kriminalitet

Å kalle statskriminaliteten for «*Det 20. århundres kriminalitet*» lyder bombastisk, som Stanley Cohen skriver.¹⁸ Men ikke desto mindre er det en passende karakteristikk på alle krigene, folkemordene, politisk motiverte drap, torturen, forsvinningene, masseutryddelsen, bruddene på menneskerettighetene, etnisk rensning og annen vold og økonomisk utbytting som har foregått i dette århundre. Det overgår selvfølgelig langt gatekriminalitetens vold og vinning.

Ta for eksempel folkemord og massedrap fra de seinere år: tyrkernes utryddelse av 1 million armenere, Holocaust: drap på 6 millioner jøder, samt forsøk på utryddelse også av sigøynere, homoseksuelle, «åndssvake» og andre som «forsøplet» den ariske «rase», millioner drept under Stalin's regime, stammekriger og religiøse massakre i Rwanda, Burundi, Bengal og Paraguay, massedrapene i Øst-Timor, Uganda, i Kambodsja, «etnisk rensing» i Bosnia og Kosovo, bombekriger som først og fremst rammer sivilbefolkningen, i Irak, Serbia og Kosovo, dødsskvadronene i Chile under militærdiktaturet, i Argentina, Guatemala og El Salvador, osv. En halv million småbarn er døde i Irak som følge av de økonomiske sanksjonene og den destruktive og folkerettsstridige luftkrigen Norges NATO-allierte USA og Storbritannia fører. Tortur brukes rutinemessig av statsledere og militære i store deler av verden. Dødstall, skader, ødeleggelser og lidelser som følge av

denne godt planlagte statsvirksomheten overgår all hverdagskriminalitet, og den øker i omfang. 1999 viste seg å bli «det mest morderiske år i annen halvdel av det mest morderiske århundre», som Jonathan Steele skriver,¹⁹ med henvisning til historikeren Erik Hobsbawm som mener det 20. århundre har vært «det verste noensinne når det gjelder omfang, hyppighet og varighet på de krigene som fylte det.»²⁰ Det er ikke bare antall kriger som er alarmerende, men konsekvensene de får. Det er sivilbefolkningen og ikke soldatene som nå drepes. I krigene i begynnelsen på 1900-tallet var forholdstallet mellom drepte soldater og sivile 8:1. I 1990-talls krigene var det 1:8.²¹ Lidelsene og drapene som følge av statenes konfliktløsningsmidler rammer altså først og fremst sivilbefolkningen.

Men er det rimelig å sammenlikne gjennomorganisert politisk og økonomisk motiverte myrderier med gatekriminalitet? Man kan ikke sammenlikne menneskelig lidelser på denne måten, sier noen, ettersom det er *formålet* med volden som teller: «hensikten helliger midlet». For dem som har ansvaret for statskriminaliteten oppleves det som en fornærmelse å bli sammenlignet med gatevoldsmenn, de som tilfeldig, og ofte uten klare motiv, slår fra seg. «Pøbelvolden» er ekte kriminalitet i statens og mediens øyne. Den skal fordømmes og brukes som påskudd til å øke overvåkingen og utbredelsen av «det fengselsaktige samfunn», for på den måten å sikre lydighet og disiplin gjennom fysisk og språklig makt og trussel om strenge straffer. Kirurgisk bombing og utsulting av en halv million irakske barn fremstilles derimot som nødvendige bidrag til sivilisasjonens og den vestlige verdens økonomiske fremgang.

I kriminologien snakkes det om lovbruddets og voldens *alvorlighet*. Det er vanlig å sammenlikne for eksempel hvitsnippkriminaliteten med gatekriminaliteten når det gjelder kostnader og konsekvenser, så hvorfor ikke statskriminaliteten, spør Cohen?²² Det er ingen logisk grunn til at forbrytelser skal begrenses til det enkeltpersoner gjør, og ikke omfatte kollektivets eller statsapparatets forbryterske handlinger overfor borgerne, for eksempel politiske drap, tortur, utsulting av småbarn, teppebombing, klasebombing og masseutryddelser.

Ikke minst er det moralsk viktig, som Cohen skriver, å vise at den instans som er ansvarlig for å ivareta lovlydigheten, og som skal påse at lovene overholdes og at det straffes når de blir brutt, faktisk er ansvarlig for voldsovergrep og redselsgjerninger i mye større skala enn den kriminaliteten staten sier den vil bekjempe.²³

For den alminnelige lovlydighet og respekten for politi, domstol og det øvrige statlige maktapparat, passer det dårlig å minne om at staten selv begår ugjerninger mot sivilbefolkningen. Men ser vi på vold og overgrep ut fra de konsekvensene og lidelsene det medfører, så opplever store deler av verdens befolkning at de statlige organer (eller paramilitære grupper og «borgervern») står for størstedelen av volden overfor «legalt beskyttede borgere».²⁴ Stats-

kriminaliteten blir sjelden straffet eller avslørt. Den blir ikke engang fremstilt som kriminalitet. Kriminaliteten konstrueres slik at de mektige og staten ikke bare går fri, men fremstår som særlig dydige og som garantien for et moralsk og lovlydig samfunn.

De som forsvarer statskriminaliteten hevder at det ikke er «ordentlige» lovbrudd, men snarere nødvendige tiltak, og egentlig uttrykk for neste-kjærlighet og humanisme. Det er «beklagelige», men uomgjengelige midler i statenes heroiske oppofrelse for å bevare lov og orden, nasjonalt og internasjonalt. Men hvem sier det? Jo, nettopp de som er ansvarlig for ugjerningene og som støtter overgrep, tortur og krigføring, slik enhver forbryter forsøker å rettferdiggjøre sine handlinger ved å vise til hensikten eller motivene.²⁵ Statsledere og politikere, med lojal oppslutning fra tabloidene og andre massemedia, trekker regelmessig fram gate- og hverdagsvolden for at folk flest skal overse strukturelle, politiske makt-overgrep, og konsentrere seg med moralsk indignasjon om den gatekriminaliteten staten dømmer og straffer.

«Voldsekspløsjon» og «kriminalitetsbølge»

I 1998 og 1999, da den kristelige regjeringen i Norge med tilslutning fra samtlige politiske partier på Stortinget, forberedte seg på å gå til krig mot det tidligere Jugoslavia, og etterhvert deltok aktivt i bombingene som drepte hundrevis av sivile og gjorde hundretusener hjemløse, var massemedia og toneangivende politikere her i landet spesielt opptatt av det som ble fremstilt som en voldsekspløsjon i Oslo. Men hvor omfattende er egentlig hverdagskriminaliteten her i landet, og har det vært noen økning i vold, drap og ran på slutten av 1990-tallet? Ser vi først på endringene fra 1997 til 1998, da altså «eksplosjonen» skulle ha funnet sted, så viser tallene fra Statistisk Sentralbyrå (SSB)²⁶ at den mest alvorlige voldskriminaliteten gikk tilbake fra 1997 til 1998, også i Oslo. Antall legemsbeskadigelser/legemsfornærmelser i Oslo gikk ned fra 2380 i 1997 til 2364 i 1998, antall drap ble redusert fra 12 til 8 og «*Annen forbrytelse mot liv, legeme og helbred*» gikk ned fra 17 til 4. Det var også tilbakegang i antall anmeldte trusler med skytevåpen i Oslo (88 i 1997 og 52 i 1998). Derimot økte trusler med kniv fra 132 til 159. Det var også flere ran i Oslo i 1998 (850 ran) enn i 1997 (668 ran), en økning som har pågått siden 1994. Samlet sett var det imidlertid ingen økning i voldskriminaliteten i Oslo i perioden med påstått «eksplosjon». Det var tvert imot en (svak) reduksjon i den alvorlige volden. Det er først og fremst narkotikakriminaliteten som øker. Slike lovbrudd steg med 12% i Oslo fra 1997 til 1998.

For landet som helhet var det færre *drapsforsøk* i 1998 sammenlignet med 1997, mens det var like mange *drap*. Legemsfornærmelser, som utgjør omlag halvparten av all voldskriminalitet, var i 1998 nesten uendret i forhold til

1996. Også for legemsbeskadigelser og grovere vold var endringene små. «Annen forbrytelse mot liv, legeme og helbred» gikk ned til 194 anmeldelser, mot 202 året før. Utpressing og ran steg med 26%, trusler med 11%, en økning som ikke er representativ for trenden over et lengre tidsrom.

På 1990-tallet (se tabell 1), avtok antall etterforskede forbrytelser her i landet fram til ca 1994, da det igjen ble en kraftig økning fram til 1996 (noe som hovedsaklig skyldes endret registrering idet alle typer lovbrudd i samme sak ble registrert). Antall etterforskede lovbrudd har igjen stabilisert seg på slutten av 1990-tallet, hvis narkokriminaliteten, som økte med 45% fra 1996 til 1998, holdes utenfor. Økningen i kriminaliteten var langt større *før* 1990-åra. I 1960 ble det altså etterforsket ca. 39000 lovbrudd her i landet. Antallet var nesten 6-doblet 30 år seinere: i 1990 ble det etterforsket 235000 lovbrudd. Fra 1960 til 1970 økte etterforskede forbrytelser med 68%, fra 1970 til 1980 med 86% og fra 1980 til 1990 med hele 93%. Sammenliknet med dette har økningen i 1990 åra (foreløpig (1990-98) totalt 24%) vært beskjeden for de aller fleste lovbruddskategorier unntatt narkokriminalitet. Tabellen viser at det ikke er grunnlag for å snakke om noen kriminalitetsbølge på slutten av 1990-åra, unntatt for narkokriminaliteten. Hverken vinnings- eller voldskriminaliteten har økt tilnærmelesvis så mye som den gjorde mellom 1960 og 1990, og økningen er beskjedent større enn økningen i folketallet. Holdes narkotikalovbruddene utenfor var det i 1990 53 etterforskede lovbrudd pr 100000 innbyggere, i 1998 var 59. For narkokriminaliteten er imidlertid forholdet helt annerledes.²⁷ Denne kategorien lovbrudd utgjorde i 1998 hele 10% av alle etterforskede forbrytelser, mot 5% i 1994, 4% i 1990, 2% i 1980, 1% i 1970, og i 1960 var ikke narkotikakriminalitet representert i statistikken overhodet.

Tabell 1: Antall etterforskede forbrytelser i perioden 1960-1998. (NOS – kriminalstatistikk, 1999)

År	Etter- forskede for- brytelser	Etter- forskede pr 100000 innb.	Tyveri	Annen vinning	Skade- verk	Drap	Annen vold	Narko krim.
1960	38700	10,7	26049	4362	1919	14	1935	0
1970	65080	16,8	46071	6405	3339	6	3251	849
1980	121565	29,7	95011	5227	7859	31	4275	2050
1990	235256	55,4	175165	12918	15454	42	8540	9091
1992	234904	54,6	166990	15949	15880	50	10155	11309
1994	225214	51,8	156288	15503	14701	46	11857	11842
1996	275421	62,4	182010	17998	23116	31	12227	20930
1998	292258	65,8	184740	21168	20653	26	13116	30447

Kilde: NOS – kriminalitetsstatistikk, 1999

«Ungdomskriminaliteten» oppsto også i 1960-åra, og dermed økte registrerte lovbrudd for denne aldersgruppen. Mellom 1960 og 1980 ble antall siktede pr. 1000 i alderen 15 til 19 år fordoblet, fra 7,5 til 15. Økningen har ikke vært på langt nær like sterk i 1990-åra, forholdstallet har holdt seg rundt 20 på hele 90-tallet.

Andel av befolkningen som har vært utsatt for vold eller trusler om vold, var ifølge SSB 4% i 1982, og hadde steget 2 prosentpoeng i løpet av 15 år: i 1997 oppga 6% at de har vært utsatt for vold eller trusler om vold. På den annen side fryktet 12% for å bli utsatt for vold eller trusler om vold. Frykten har økt med 6 prosentpoeng siden 1982, og har altså økt betydelig mer enn den faktiske volden i samfunnet. «Lov og orden» strategien har liten betydning for den faktiske hverdagskriminaliteten, men øker først og fremst angsten for den.

Ungdomsvold?

Påstandene om en «voldseksplasjon» særlig blant de *unge* i hovedstaden, og en «kriminalitetsbølge» blant unge utover på 90-tallet holder heller ikke stikk.²⁸ Faktum er at ungdomskriminaliteten i Norge ikke øker. «*Den gjennomgående tendensen på 90-tallet er at ungdomskriminaliteten har vært stabil, og vi registrerte en liten nedgang fra 1996 til 1997*», sier Frants Gundersen i Statistisk Sentralbyrå.²⁹ Også Anders Bakken i NOVA, som lenge har forsket på ungdomskriminalitet, er overrasket over hvor stabil kurven har vært i Oslo og resten av landet på 90-tallet: «*I den grad det har vært økninger, gjelder det hovedsakelig de mindre alvorlige tilfellene av ungdomskriminalitet*», sier Bakken, som mener at ungdom i Norge som helhet faktisk er blitt mer lovlidige i perioden 1992 til 1996.³⁰ Tabloidavisene og TV fortsetter imidlertid å male Fanden på veggen, noe bl.a. professor Thomas Mathiesen med god grunn har reagert på: «Det er ikke holdbart at for eksempel TV2's Oddvar Stenstrøm og Per Ståle Lønning i sine debattprogrammer med sine voldsomme utfall og hatske holdninger nærer opp under de moralske panikker som nå råder», sier han i en kommentar til mediepåstanden om voldseksplasjon blant unge i Oslo.³¹

Tallene fra SSB over kriminaliteten på 1990-tallet fram til 1998 ble offentliggjort mens media fråtset i voldsreportasjer og politikere kappedes om å advare mot økningen i kriminaliteten og kreve strengere straffer. Vi kan derfor spørre om det nytter å argumentere med fakta overfor politikere som tjener på å fremstille kriminalitet og spesielt ungdomskriminalitet blant innvandrere som et stort og økende samfunnsproblem? Stortingsrepresentant Vidar Kleppe (Frp) mente for eksempel til tross for forskningsresultatene og tallene fra SSB at det har vært en stor økning i voldskriminaliteten: «Visst har det det. Risikoen for å bli tatt er minimal.»³² Når Kleppe konfronteres

med fakta, benekter han dem først for så å begynne å snakke om noe annet: «voldsbølgen» skyldes en feilslått innvandringspolitikk.³³

At Vidar Kleppe benytter anledningen til å angripe innvandrerungdom er ikke overraskende. Han er imidlertid ikke alene om å hevde at kriminaliteten er langt større blant innvandrere enn blant «ekte» nordmenn, og at innvandrerne «tar med seg» kriminaliteten inn i Norge og skaper en smitteeffekt i det norske samfunn. Kanskje skulle man spørre politikerne, slik Arne E. Holm gjør: «hvorfør de er så overrasket over at innvandrerungdom lager helvete, når den samme ungdommen hver bidige dag i politiske debatter på TV får vite at de ikke er ønsket i dette landet i det hele tatt. At grensene er stengt, at Norge er for nordmenn.»³⁴

Fremskrittspartiets politikere hverken stiller eller svarer på slike spørsmål. Ifølge Vidar Kleppe skyldes «bølgen av voldskriminalitet» nettopp en feilslått innvandringspolitikk: «Vi har sluppet altfor mange inn. De har en annen kultur enn oss og har ikke respekt for norske lover og regler. Vi vet at i enkelte av de landene de kommer fra er det vanlig med både det ene og det andre».³⁵ Fremskrittspartiet har markert seg sterkest med slike løgner, og blant annet foreslått å utvise hele familier hvis et av medlemmene dømmes for kriminelle handlinger.³⁶ Andre partier følger etter. I SV er Erik Solheim på linje med Fremskrittspartiet om å kreve strengere fengselsstraffer for å demme opp for «voldsbølgen» og hverdagskriminaliteten. Moraliseringen og forsøkene på finne fram til hva en tror er populært hos velgerne, har Johs. Andenæs kommentert på denne måten:

«... det er åpenbart at det er følelser i folkedypet som det er lett å mobilisere ved appeller om strengere straffer og et mer restriktivt regime i fengslene.... Det er lettere å agitere for skjerpert kamp mot kriminaliteten ved strengere straffer enn å bringe inn motforestillinger og tale for moderasjon. Det er ikke mange stemmer å hente på å tale om mildere straffer.»³⁷

Eller å argumentere for andre og mer virkningsfulle reaksjoner som faktisk reduserer (gjentagelses) kriminaliteten, kunne vi tilføye.

Kriminaliteten i Oslo er svært lav sammenliknet med storbyer i utlandet, men hovedstaden står i en særstilling når det gjelder volds- og vinningskriminalitet her i landet. Mens det for Norge som helhet ble *anmeldt* 72 forbrytelser pr 1000 innbygger i 1998, så var tallet i Oslo 165 pr. 1000 Osloborgere. For voldskriminalitet ble det anmeldt 4,8 lovbrudd pr 1000 i Norge som helhet og 8,6 pr 1000 i Oslo, for «skadeverk» var forholdstallene henholdsvis 7,1 og 26,2 pr 1000 innbyggere. Forholdsvis flere straffes i Oslo enn andre steder i landet. I Oslo ble det i 1995 gitt 8,5 reaksjoner pr. 1 000 innbyggere i forbrytelsessaker, mot 2,4 i Sogn og Fjordane. De geografiske forskjellene er også tydelige for lovbrudd blant unge. Kommer vi utenfor storbyene og spesielt Oslo er det praktisk talt ingen «ungdomskriminalitet».

Selv i en middels stor by med mye uteliv kan politimester Truls Fyhn «ikke huske siste gang ungdom ranet eller skadet hverandre i Tromsø».³⁸

Den registrerte ungdomskriminaliteten og den alminnelige hverdagskriminaliteten som får så stor medieoppmerksomhet har altså et beskjedent omfang og den har heller ikke økt dramatisk på slutten av 1990-tallet, slik en får inntrykk av. Men hverdagskriminaliteten er selvsagt et onde som skal begrenses både av hensyn til ofrene og til samfunnet. Strenge straffer, mer fengsel og frihetsberøvelse er imidlertid lite effektive virkemidler overfor gatekriminaliteten. Slike reaksjoner overfor ungdom og rusmisbrukere gjør vondt verre.

Den organiserte og strukturelle kriminaliteten

Organiserte kriminalitet er ikke noe nytt. Det nye er det økende omfanget. De internasjonale bandene får stadig større innflytelse i verdenssamfunnet og betydning for verdensøkonomien.³⁹ De kriminelle syndikatene utfordrer den legale politiske makt og undergraver nasjonale økonomier i flere land, blant annet i Afrika⁴⁰, Latin-Amerika, Asia, Russland og det tidligere Øst-Europa. I mange land er det etterhvert en overlapping mellom tradisjonell mafia-virksomhet, organisert hvitvaskerikriminalitet, politisk korrupsjon og lovlig forretningsvirksomhet.

Den organiserte kriminaliteten er blitt en av verdens største «næringer», målt i økonomisk utbytte. Narkotikakartellene omsetter hvert år for ufattelige summer og fortjenesten er enorm. Kriminaliteten omfatter ikke bare rusmidler, men også våpen, barnepornografi og prostitusjon, i det hele tatt alt som kan omsettes illegalt, og der prisene er høye og etterspørselen stor, fortrinnsvis blant kjøpekraftige konsumenter i rike industrialiserte land. Den velorganiserte forbrytervirksomheten er brutal og kynisk, skyr ingen midler for å tjene penger, og vet hvordan den skal unndra seg samfunnsmessig kontroll. De internasjonale syndikatene eter seg inn i ordinær kapital- og forretningsvirksomhet, går inn med milliarder for å overta banker og andre økonomiske foretak. Dermed økes fortjenesten og innflytelsen ytterligere, penger kan hvitvaskes⁴¹ og et kriminelt system omformes langsomt til «legal» økonomisk virksomhet, – eller omvendt. Jamieson gir mange eksempler på denne utviklingen i Italia, Columbia, Mexico, Russland, Øst-Europa og China.⁴²

Mafiavirksomhet

Den organiserte kriminaliteten befinner seg på grensen mellom alminnelig forretningsvirksomhet, politikk og forbrytelse. Her har mafiavirksomheten en særlig plass. Mafiaen illustrerer tydelig forbindelsen mellom det politiske og det kriminelle, og er involvert i pengeutpressing, gambling, smugling, narkotikahandel, våpenhandel, organisert prostitusjon og hvitvasking av

pengar. Det gjelder både den klassiske italienske mafiaen, mafiaen i USA, og, i de seinere år, mafiaen i Øst-Europa og i Russland.

Det mest typiske ved mafiaen er at den produserer og selger en spesiell «vare» som er etterspurt ved mange økonomiske transaksjoner, nemlig «beskyttelse».⁴³ Historisk leverte mafiaen i Italia en særlig form for privat beskyttelse der forretningsfolk og politikere fikk valget mellom å kjøpe denne beskyttelsen eller å bli lemlestet eventuelt drept. Som oftest var det «beskytteren» man måtte beskyttes mot. En *mafioso* opptrer også der beskyttelse er vanskelig å oppnå fordi staten ikke vil eller kan gi noen sikkerhet, for eksempel ved omsetting av illegale varer. Alle som driver med narkohandel, ulovlig bruktbilhandel eller andre tvilsomme transaksjoner kan kjøpe beskyttelse av en *mafioso*. Mafiaen kan også selv være involvert i narkotikaomsetting, salg og smugling av tobakk og alkohol. Men det er trusselen om beskyttelse mafiaen har gjort til sitt spesialområde. Mafiaen besto opprinnelig av konkurrerende «firmaer» som produserte, reklamerte og solgte «beskyttelse», og som ofte hadde blodige konflikter. I dag samarbeider mafiagruppene bedre og de «fusjonerer» til internasjonale forbryterkarteller.

Organisert kriminalitet og mafia i Russland

At beskyttelsesavgift som det gjerne eufemistisk kalles, eller pengeutpressing som det i realiteten handler om, er et typisk kjennetegn ved organisert kriminalitet, kommer godt fram i Russland. Pengeutpressing var utbredt allerede på 1980-tallet, og kjennetegnet en vestlig-inspirert form for kriminalitet innenfor den gryende markedsøkonomien. Utpressingen sikret rask «kapitalakkumulasjon» og var på en måte grunnlaget for gangsterveldets ekspansjon. Gangsterne presser organisasjoner som selv begår lovbrudd (skatteunndragelser, valutasvindler, smugling og korrupsjon), og tilbyr «beskyttelse». Ettersom den alminnelige rettshåndhevelse ikke fungerer, velger hvitsnippforbryterne i Russland å akseptere de voldelige kriminelle og stå under deres «beskyttelse».⁴⁴

Den organiserte kriminaliteten blomstrer særlig godt i regioner som befinner seg i overgangssituasjoner til fri markedsøkonomi. I Russland har kriminaliteten vokst i takt med liberaliseringen av økonomien. I slutten av 1990-årene var det 150 velorganiserte kriminelle samfunn i Russland.⁴⁵ De kontrollerte den organiserte kriminaliteten og omfattet 9000 enkeltgrupper/-bander i 1997, sammenliknet med 5400 i 1994 og 3000 i 1992. Rundt 40% av BNP er nå direkte eller indirekte kontrollert av organiserte forbryterbander. Mafiaen kontrollerer 35000 selskaper, blant disse er det 400 banker. Offisielle kilder hevder at 50% av de russiske forbrytergruppene har nære forbindelser til regjeringskontorene. Mange framtrede forbryterpersonligheter er tidligere partifunksjonærer, ex KGB-folk, forretningsfolk, bankfolk, politikere eller politifolk.⁴⁶ Kriminelle organisasjoner bruker nærmere 50%

av inntektene sine på bestikkelser og korrupsjon. Over 80% av de private selskapene og forretningsbankene betaler inntil 20% av inntektene i form av skatt til utpressere og «beskyttere». Gangsterne presser vanligvis fra 10% til 40% av det månedlige overskudd fra organisasjoner de har kontroll over. Ifølge Innenriksministeriet i Russland ble det i 1995 avsluttet 349464 etterforskninger av kriminelle organisasjoner. Dette utgjør 20% av all kriminalitet. Rundt 20 000 korrupsjonslovbrytere arresteres hvert år i Russland, noe som antagelig utgjør mindre enn 1% av det totale antallet.

Mafiaen og den organiserte hvitsnippkriminaliteten er blitt en vesentlig faktor i den ordinære russiske markedsøkonomien. Forbrytervirksomheten drar fordeler av den liberalistiske økonomien og unngår samfunnskontroll ved hjelp av konspirasjon, streng disiplin og korrupsjon. Dagens mafia i Russland har få av de romantiske trekk som den italienske mafiaen ofte fremstilles med. Men det er også felles trekk. I Russland, så vel som i Italia og i USA opptrer lederne for de kriminelle gruppene av og til i offentligheten, og her er noen eksempler på medieutsagn fra russiske kriminelle:⁴⁷

«Jeg ønsker å bli betraktet som en forretningsmann med viktige og positive funksjoner i markedsøkonomien, selv om enkelte av mine metoder er illegale og primitive.»

«Å motarbeide mafiaen er nytteløst. I fravær av moralske verdier har mafiaen trengt inn i selve samfunnsstrukturen. Kloke folk har merket seg dette. De samarbeider med oss.»

«Grusomhet kan bare besvares med grusomhet ... Vi er siviliserte mennesker.»

Privatisering, kapitalisme og deregulering har vært en betingelse for den russiske og østeuropeiske mafiaens vekst. Den økonomiske kriminaliteten er nært knyttet til alminnelig forretningsvirksomhet i det som kalles det «markedsliberale samfunn». Det ene kan knapt eksistere uten det annet. En utryddelse av denne formen for kriminalitet innebærer kontroll og styring av økonomien helt i strid med markedsliberalismen. Sammenflettingen av politikk, alminnelig økonomisk aktivitet og kriminalitet som illustreres så tydelig i Russland, brer seg også til andre land. Den er vanskelig å stanse ved tradisjonelle politimetoder. Hvis ikke økonomien og dermed samfunnet endres radikalt, er det grunn til å spørre, slik Jamieson gjør, om vi går mot en verden som regjeres av et forbund av *mafiosos*.⁴⁸ I alle tilfelle er det vanskelig å vende tilbake til lovlige tilstander når den organiserte kriminaliteten, som i Russland, gjennomsyrrer samfunnet og omfatter også offentlige kontorer, politikere og andre myndighetspersoner.

Den organiserte kriminaliteten har nådd et nytt stadium i den deregulerte kapitalismen, og får etterhvert også fotfeste i Norge. Som tidligere politimester i Oslo, Willy Haugli, skrev er «Norge blitt et attraktivt marked for organisert kriminalitet».⁴⁹ Det gjelder ikke bare narkotikaomsetning, men også torpedovirksomhet, pengevasking, ulovlige spilleklubber, sprit-, tobakk-

smugling og bordellvirksomhet. Lovbruddene er stadig oftere regissert av godt organiserte bander med velbeslåtte bakmenn og gode kontakter, oppklaringsprosenten er lav, medieomtalen beskjeden, fortjenesten skyhøy og skadevirkningene langt større enn tilfeldige lovbrudd utført av rusmisbrukere på gatenivå.

Forholdet mellom politikk og forbrytelse har også andre former enn mafiaen og organisert gangsterbeskyttelse. I Norge har den politiske eller statlige kriminaliteten fått en særlig uttrykksform.

Den statlige kriminaliteten i Norge

Den ulovlige overvåkingen av venstreorienterte, atomvåpendemonstranter og miljøforkjempere er et aktuelt eksempel på statskriminalitet i Norge. Med hjelp fra blant annet fagligpolitiske sekretærer, industriledere, bankdirektører og Høyres Pressekontor har politi- og rettsvesen drevet ulovlig kartlegging og overvåking av lovlig politisk aktivitet i en årrekke. Virksomheten ble avslørt gjennom Lundrapporten⁵⁰ og høringene i forbindelse med den. Historikerne Trond Bergh og Knut Einar Eriksen⁵¹ har gitt ytterligere eksempler på hvordan deler av det politiske *establishment* var involvert. Det var ikke virksomheten til dem som ble overvåket, men selve den statlige overvåkingen, som var i strid med loven. «Forbrytelsen» til dem som ble utsatt for telefonavlytting, brevåpning, romavlytting og infiltrasjon var at de kritiserte kapitalismen og protesterte mot dens ødeleggelse av natur og mennesker. Det ble ansett som kriminelt og som en trussel mot «systemet».

Den omfattende registreringen av venstreopposisjonelle var bare mulig fordi politiets overvåkingstjeneste (POT) samarbeidet med organisasjoner og enkeltpersoner utenfor de hemmelige tjenestene, først og fremst med pressefolk, Høyres Pressekontor, private bedriftsledere, faglige sekretærer og politikere fortrinnsvis fra høyrepartiene og Arbeiderpartiet. Overvåkingspolitiet hadde sine kontakter i samtlige norske avisredaksjoner med unntak av Dagbladet og NKP-avisen Friheten.⁵² Næringsliv og presseorganer var POT's mest lojale samarbeidspartnere. Høyres Pressekontor tok selv initiativ til å bistå POT, utveksle informasjon og pålegge seg om nødvendig selvsensur når de POT ba om det. Slik fungerte den frie presse og den 4. statsmakt.

Mens Høyreavisene skrev høystemte hyllester til politisk mangfold, demokratiet og lovligheten, samarbeidet redaktørene med statens hemmelige politi om ulovlig overvåking av politiske motstandere. Sjefredaktør Harald Torp i Adresseavisen skrev harmdirrende ledere med angrep på lovlig venstreorientert virksomhet. Det anså avisa som en trussel mot demokrati og rettsstat, og redaktøren gjorde sitt til at motforestillingene ikke kom på trykk. Samtidig var han hemmelig agent for overvåkingspolitiet som blant annet kartla venstreorienterte og motstandere av Vietnamkrigen.

Pressemannen Odd Valmot i Trondheim, gift med den framtrede kommunepolitiker fra Høyre, Hjørdis Valmot, ga i det skjulte POT opplysninger om politisk aktivitet ved Norges Tekniske Høgskole slik at overvåkningspolitiet kunne drive sin ulovlige virksomhet også der.⁵³ Dette er noen få eksempler på hvordan pressefolk, som gjerne er de ivrigste til å formidle retorikken om den norske rettsstaten og betydningen av fri politisk virksomhet, samarbeidet med det statlige overvåkningspolitiet for å registrere lovlig politisk aktivitet og meningsytring.

Også Arbeiderpartiet, arbeiderpartipressen og fagbevegelsen deltok i denne kriminelle aktiviteten. Sekretærer i den Arbeiderpartidominerte fagbevegelsen sto på etterretningstjenestens lønnsliste; i årevis sendte sekretærene rapporter og personopplysninger til POT, og overvåkingspolitiet samarbeidet om et romavlyttingssystem i fagbevegelsens bygning i Oslo. I 1970-årene ga offiserer, bedriftsledere, skole- og universitetsansatte informasjon om politisk virksomhet til POT, og i 1972 hadde overvåkingspolitiet i Tromsø en oversikt over samtlige studenter i sine arkiver. Yrkesfotografer sendte bilder av deltagere i demonstrasjonstog videre til POT, som bygde opp arkiver over aktiviteten på venstresida.

Enkelte har ment at overvåking av politiske motstandere hverken er udemokratisk eller brudd på loven, men bare en naturlig og legal forlengelse av maktavernes politiske virksomhet. Kåre Willoch er av dem som har ment at den borgerlige staten ikke gjør noe kriminelt, men bare sin plikt når systemets motstandere overvåkes av det hemmelige politiet, og med avisredaktører og faglige sekretærer som informanter.⁵⁴ At også politiet, det statlige televerket og domstolene deltar i overvåkingen er for Willoch og likesinnede tegn på effektivitet og prisverdig systemlojalitet fra embetsverk, offentlig byråkrati og statsbærende politiske organer og partier.

For de aller fleste andre, uten interesser knyttet til det borgerlige samfunns overlevelse, vil avsløringen av kriminell virksomhet fra statsmaktas side, inkludert domstolene og lokale politimestre, demonstrere hullheten og hykleriet når den politiske klassen snakker om betydningen av et lovlydig samfunn og kamp mot kriminaliteten. Den samme makta hever nemlig den moralske og dømmende pekefingeren overfor de stakkarslige hverdagskriminelle, mens de i bakrommene foretar ulovlig overvåking og hemmelig kartlegging av lovlig politiske virksomhet. Som Lundrapporten viste har dette foregått i langt større omfang her i landet enn de aller fleste kunne forestille seg.

Men statskriminaliteten i Norge er annerledes, og ikke så omfattende som i enkelte andre land, f.eks. i USA, der de hemmelige tjenestene og Pentagon i frihetens og demokratiets navn har stått bak statskupp (Marokko, Iran, Chile og andre land i Sør- og Latin-Amerika), narkotikaomsetting og ulovlig våpenhandel.⁵⁵

Økonomisk kriminalitet

Økonomisk kriminalitet, også kalt hvitsnippkriminalitet, er det private næringslivs forbrytelser. Moderne økonomisk kriminalitet, som skatte- og avgiftsunndragelse, brudd på toll- og valutabestemmelser, ulovlig bokføring, konkurs rytteri, regnskapssvindel, innsidehandel og prissamarbeid har økt sterkt i 1990-årenes Norge. Det svindles for langt større beløp enn de verdiane vinningskriminaliteten på gatenivå dreier seg om.⁵⁶ Hvitsnippkriminaliteten har derfor mye større skadevirkninger for samfunnsøkonomien. Erling Eide skriver med henvisning til St. meld. Nr 35 (1986-87):

«For å unngå beskatning og kostnadskrevende reguleringer foregår en stor del av privat økonomisk virksomhet uten det offentliges kjennskap. Omfanget i Norge er anslått til mellom 4% og 6% av BNP, noe som i begynnelsen av 1990-årene tilsvarer 24-36 milliarder kroner».⁵⁷

Til sammenlikning utgjorde den tradisjonelle vinningskriminaliteten årlig ca 3 milliarder kroner i begynnelsen av 90-årene,⁵⁸ altså ca 1/10 av det det svindles for blant de økonomiske hvitsnippforbryterne. Mens de totale samfunnsøkonomiske kostnadene (inkludert politi, rettsapparat og fengselsvesen) som følge av hverdagskriminaliteten i 1990 ble anslått til 20, 9 milliarder kroner, eller ca 4% av BNP, så omfattet ulovlige skatteunndragelser og annen økonomisk kriminalitet over 30 milliarder i tapte inntekter for det offentlige.⁵⁹

Skatteunndragelse alene ble tidlig på 90-tallet anslått til 12 milliarder kroner. I tillegg kommer skattesnyteriet i den «hvite» økonomien, for eksempel ulovlige momsrefusjoner, noe som «beløper seg til et ukjent antall milliarder kroner.»⁶⁰ *Verdipapirmarkedet* er en sektor med betydelig innslag av kriminelle forhold, selv om antall saker som etterforskes og pådømmes er få. *Banksektoren* har flere eksempler på omfattende økonomisk kriminalitet. Samlet går de årlige tapene opp i flere hundre millioner kroner.⁶¹ *Korrupsjon* er også blitt vanligere og omfatter større beløp en tidligere. Erling Folkvord har f. eks. avslørt flere tilfelle av korrupsjon i offentlig sektor og blant betrodde politikere med stor tillit blant likesinnede.⁶² Utallige avsløringer viser at korrupsjon er godt forankret i den vest-europeiske politikerlassen. EU-kommisjonen og tyske kristelig-demokratiske politikere med Helmut Kohl i spissen er aktuelle eksempler på omfanget av denne kriminaliteten.⁶³

Antall etterforskede økonomiske forbrytelser lå årlig på 600-800 i perioden 1980 til 1987, økte så raskt og i 1991 var det 2000 slike saker. De økonomiske forbrytelser utgjorde ca 5 promille av totalt antall registrerte forbrytelser fram til 1989, og steg til 1% i 1991. Etterforsket økonomisk kriminalitet steg raskere enn annen kriminalitet utover i 1990-årene, blant annet grovt bedrageri og «forbrytelser og gjeldsforhold». Den siste typen kriminalitet ble 17-doblet mellom 1980 og 1991.⁶⁴

Til tross for de store beløpene som unndras og som dermed urettmessig tilfaller hvitvaskforbryterne, så havner få av dem i fengsel.⁶⁵ Det er bevismessig vanskelige saker ettersom den forbryterske virksomheten ligger så tett opp til alminnelig akseptert forretningsskikk under kapitalismen. Det er mange måter å sørge for at profitten maksimeres og fortjenesten øker, eller som Erling Eide skriver:

«Når de aktuelle personer velger ulovlig virksomhet fremfor lovlig, må det ha sammenheng med at den ulovlige gir bedre resultater. Det er jo ikke alle forretningsdrivende som lykkes i den lovlige konkurransen.»⁶⁶

Økonomisk kriminalitet er i bunn og grunn forlengelse av konkurransekapitalismens forretningside med andre midler. Derfor er økonomiske hvitvasklovsbrudd så vanskelig å skille fra «lovlig» utbytting og forretnings-skikk. Kapitalen er som kjent villig til å gå langt såfremt det foreligger muligheter for høy profitt, noe et sitat gjengitt i *Das Kapital* tydeliggjør:

«For en passende profitt viser kapitalen stor dristighet. En garantert 10% profitt vil sikre at den investeres hvor som helst, 20% vil utløse iver, for 50% blir den dumdristig og frekk. For 100% vil den være villig til å trampe på alle menneskerettigheter, for 300% finnes det ikke det lovbrudd kapitalen ikke ville begå...»⁶⁷

Eller som dagens russiske *mafioso* formulerer det: «Vi tilbyr alle tjenester vi kan tjene på. Det vi ikke kan gjøre for penger kan vi gjøre for masse penger.»⁶⁸

Konkurslovsbrudd

Konkursrytteri har de seneste år blitt et av de mest lukrative områder for økonomisk kriminalitet. I begynnelsen av 1990-årene ble det i Norge registrert 5000-6000 konkurser årlig. I nærmere 70% av de konkursrammede selskapene er det begått kriminelle handlinger.⁶⁹ ØKOKRIM behandlet i samarbeid med politikamrene 2120 konkurser i perioden 1991-93. I disse sakene hadde bostyret funnet frie aktiva for til sammen bare 227 millioner kroner, mens det i de samme boene var anmeldt krav for 6,7 milliarder kr. Straffen for disse forholdene var til å bære: det ble utstedt 806 forelegg med bøter på til sammen vel 14 millioner.⁷⁰ Eide skriver:

«I tillegg til de registrerte konkurser, kommer et vesentlig større antall «svarte konkurser». Mange av selskapene er tømt for verdier slik at det ikke engang er midler til et bostyre for granskning (Skattedirektoratet anslo antallet i 1985 til 12 000, Kreditorforeningens anslag var hele 20 000)».⁷¹

Tapene som rettmessige kreditorer lider ved konkurser ble av Brønnøysund registeret tidlig på 1990-tallet anslått til 15 milliarder kroner.⁷²

Gjentatte og planlagte konkurser er altså utbredt, lukrativt, og det blir sjelden straffet hardt, om det i det hele tatt blir etterforsket. Manglende

kompetanse i politiet, ressurskrevende etterforskning og vanskelige bevis-spørsmål har ført til liten sannsynlighet for å bli straffet. Oppklaringsprosentene sank for økonomisk kriminalitet, og særlig for konkurssaker, i perioden 1980-1991. Politi- og påtalemyndigheter retter heller oppmerksomheten mot småkjeltringene på gatenivå. De er lettere å ta, har ikke egne forretningsadvokater i ryggen, innrømmer som regel sin brøde og gjør opp for seg. Derfor vil den trivielle vinningskriminalitet på gatenivå dominere kriminalstatistikken, og få størst oppmerksomhet i media og bli gjenstand for besteborgernes moralske fordømmelse, til tross for at dens samfunns-økonomiske betydning er svært beskjeden sammenliknet med hvitvask- og annen organisert økonomisk kriminalitet.

Narkotikalovbrudd

Innførsel, omsetting og ulovlig bruk av narkotika fortsetter å øke sterkt til tross for, eller på grunn av, ekstrem bruk av strafferettssystemet.⁷³ Årsaken er først og fremst de enorme profitene for ulovlig omsetting av narkotiske stoffer, noe kriminaliseringen ikke svekker, men bidrar til.⁷⁴

Det var i 1960-årene at det illegale tilbudet og etterspørselen etter narkotiske stoffer startet for alvor. I USA oppsto et marked ikke bare for marihuana/cannabis, men også for kokain, heroin og etterhvert for de syntetiske stoffene LSD og ecstasy.⁷⁵ I årene som fulgte ble dette illegale markedet globalt. Indikasjoner på veksten i tilbudet finnes i tall publisert av FN over narkotikabeslag i hele verden. Det årlige heroinbeslaget økte fra noe over 1 til mer enn 21 metriske tonn, kokain fra 2 til noe over 300 metriske tonn, mens cannabis-beslagene startet på 2000 tonn tidlig i 1970, ble tidoblet på tre år, og nådde 53.000 metriske tonn i 1987. Hvis en antar at beslaget utgjør en noenlunde konstant andel av forbruket på verdensmarkedet, så økte heroin markedet/forbruket til det 20-dobbelte, og kokainforbruket ble 50-doblet på 20 år.

Narkotikahandelen har en anslått verdi på mellom 120 milliarder og 150 milliarder US dollars årlig.⁷⁶ I en rapport fra EU-parlamentet ble det anslått at bankrentene alene for de 100 milliarder dollars hvitvaskede penger fra narkoomsetningen utgjorde mer enn 800 millioner dollars i løpet av 10 år. Altså en *renteinntekt* på ca. 6 milliarder norske kroner. Narkotikahandelen fører også med seg ekstrem og utbredt voldskriminalitet både i produsent- og brukerlandene. I 1980-åra drepte colombianske narkotikakartell mer enn 1000 offentlige tjenestemenn, over 3000 politifolk og soldater, 3 presidentkandidater, dusinvis av journalister og mer enn 50 dommere, inkludert 12 høyesterettsdommere.⁷⁷

Profesjonell omsetting av narkotika og smuglersprit har økt sterkt også i Norge i 1990-årene. Bruk av heroin, amfetamin, kokain og ecstasy har stabilisert seg på et høyt nivå etter stigning hvert år på 1990-tallet. Men

«bakmennene», de organiserte bandene, blir sjelden rullet opp. Politi- og rettsapparat lykkes mest i å forfølge de rusavhengig småtjuvene.⁷⁸

Hverdagskriminaliteten i Norge.

Vender vi oss fra hvitsnipplovbruddene, den organiserte kriminaliteten, statens egne lovbrudd og ugjerninger, og mot det som staten definerer som den egentlige kriminalitet og som rettsforfølges, da snakker vi om *hverdags-* eller *gatekriminaliteten*. Den får størst oppmerksomhet. Men hvor utbredt er den egentlig her i landet? Svaret avhenger av hva vi mener med lovbrudd og kriminalitet. Nesten alle har jo brutt loven. Men heldigvis for de fleste blir bare en brøkdel av lovbruddene oppdaget. Langt fra alle lovbrøttere blir tatt. Enda færre blir straffet.⁷⁹

Undersøkelser av selvrapporterte lovbrudd viser at de fleste bryter loven. Når folk forteller om egne lovbrudd er kriminaliteten heller ikke så skjevt fordelt sosialt som statistikken viser.⁸⁰ Lovbrudd er ikke forbeholdt de fattige og sosialt underprivilegerte, men begås i langt større utstrekning av respektable, velutdannede høystatus personer enn det som fremgår av kriminalstatistikken. Lovlydigheten blant folk flest og besteborgerne er altså annerledes fordelt enn lov og orden tilhengerne, som først og fremst fokuserer på de «uforbederlige kriminelle», vil ha oss til å tro.⁸¹

I 1992 ble utbredelsen av kriminalitet og problematferd kartlagt blant over 12000 unge mellom 12 og 18 år.⁸² Mange hadde vært med på spenningsøkende tilfeldig småkriminalitet i barne- og ungdomstida, som det å rappe småsummer fra foreldrene. Men de mer alvorlig straffbare og/eller farlige aktiviteter som biltyveri, innbrudd, tyveri for mer enn 1000 kr., hærverk for mer enn 1000 kr., slåsskamp med våpen, bruk av hasj, annen narkotika og sniffing var det få som hadde deltatt i. Mellom 95% og 99% hadde ikke vært med på slikt siste år. Holdes de trivielle forhold utenfor, er lovbrudd lite utbredt blant ungdom. Jevnt over er de unge «temmelig lovlydig og lite rabulistisk».⁸³ Den gruppen som er ansvarlig for størstedelen av lovbruddene er meget liten. De fleste unge har riktignok gjort noe «galt», men egentlige lovbrudd begår de sjelden.

Den registrerte hverdagskriminaliteten i Norge

Det virkelige omfanget av lovbrudd går ikke fram av kriminalstatistikken. Den omfatter kun de forbrytelser politiet registrerer. De fleste lovbrudd blir ikke anmeldt til politiet, bl.a. fordi de ikke blir oppdaget,⁸⁴ og langt fra alle oppdagede lovbrudd blir rapportert. Den delen av kriminalitetens isfjell som er synlig i statistikken omfatter først og fremst den det er lettest å avsløre, den som prioriteres av politiet og som de mest aktive hverdagskriminelle begår.

Alvorlige voldsforbrytelser utgjør en liten andel av den totale kriminaliteten. 5% av all registrert kriminalitet er voldskriminalitet. Det begås i størrelsesorden 50 drap i Norge hvert år. En idyllisk situasjon sammenlignet med de aller fleste andre land. Med et folketall på ca 8 ganger folketallet i Norge er for eksempel antall drap i Sør-Afrika ikke 400, men ca. 20000 pr. år, altså en hyppighet 50 ganger den norske. Det begås forholdsvis like mange drap i løpet av sju dager i Sør-Afrika som det begås i Norge i løpet av et år. Å bruke betegnelser som «voldseksplasjon» om situasjonen i Norge er malplassert og misvisende.

Narkotikakriminalitet

I en av fire straffesaker i 1995 ble narkotikaforbrytelse regnet som hovedforbrytelse. I løpet av ti år er denne andelen mer enn fordoblet. Ytterligere 12% av straffesakene i 1995 hadde narkotika som en biforbrytelse. Det betyr at 35% av straffereaksjonene i 1995 omfattet narkotikaforbrytelser.⁸⁵ «Halvparten av de langtidspådømte i våre fengsler sitter for narkotikaforbrytelser, og det samme gjelder nær 30% av alle fengselsinnsatte.»⁸⁶ Ikke alle er selv misbrukere, men mange av dem er.⁸⁷ Stigningen i narkotikakriminalitet har pågått så lenge det har eksistert statistikk over anmeldte lovbrudd, se tabell 1.

Gjentagelseskriminalitet

Kriminalitetsfrekvensen er skjev i hver ende av skalaen: en meget *stor* gruppe registrerte lovbrøyttere begår kun ett lovbrudd, som trafikkforseelser eller butikktyverier, mens en *liten* gruppe er meget aktiv og står for mesteparten av kriminaliteten.⁸⁸ I Danmark hadde 20% av de dømte lovbrøytterne begått 80% av kriminaliteten.⁸⁹ De 2 promille, eller ca. 100 lovbrøyttere som var mest aktive, hadde begått 10% av alle lovbrudd, eller ca. 17000 lovbrudd, 170 lovbrudd hver. De 43% i den danske undersøkelsen som var registrert for mer enn ett lovbrudd hadde begått 86% av alle lovbrudd. Fratrekkes det første lovbruddet, så er $\frac{3}{4}$ av all kriminalitet i Danmark gjentakelseskriminalitet. Forholdet er det samme i Norge. Kvantitativt er altså tilbakefalls-kriminaliteten, den som begås av allerede dømte og straffede personer: *residivistene*, det største problemet. De begår også mer *alvorlig* kriminalitet enn enganglovbrøyttere.

I Stortingsmelding nr 27 (1997-1998) *Om kriminalomsorgen* heter det: «Både statistikk og erfaring forteller at mesteparten av kriminaliteten begås av tidligere straffedømte personer...Et dominerende trekk er at tilbakefallet øker med hvor mange straffereaksjoner lovbrøytteren har pådratt seg tidligere» (s. 22-23). For eksempel ble 2/3 av dem som hadde fått to dommer tidligere, registrert for ny kriminalitet i løpet av en femårsperiode etter den andre dommen. En undersøkelsen blant straffede lovbrøyttere i 1987 viste at litt over halvparten (51%) hadde hatt tilbakefall (se tabell 2).⁹⁰ Dette er en markert

økning i forhold til tidligere undersøkelser fra 1950- og 1960-tallet. Jo flere ganger en lovbrøyer er straffet, desto mer kriminalitet begår han eller hun på nytt, og tilbakefallsprosenten er spesielt stor blant dem som dømmes til ubetinget fengsel (63%).

Tabell 2: Tilbakefall (i en femårs periode) fordelt etter hvilken type reaksjon som opprinnelig ble gitt.⁹¹

Utgangsreaksjon	Tilbakefall
Ubetinget fengsel	63%
Betinget fengsel	48%
Bot	41%
Overført barnevern	52%
Gjennomsnitt	51%

Nesten 2 av 3 av dem som er dømt til ubetinget fengselsstraff blir tatt for nye lovbrudd i løpet av en femårsperiode etter soning. For dem som har sonet fengselsstraff flere ganger er andelen enda høyere. Fengselsstraff er ikke bare virkningsløs, men den øker tilbakefallskriminaliteten.⁹² Lovbrytere dømt for vinnings- eller narkotikalovbrudd blir ofte siktet på nytt for samme type lovbrudd. En stor andel av disse, antagelig mer enn 80%, har et vesentlig misbruksproblem og rusavhengighet er hovedårsak til den gjentatte kriminaliteten. For denne gruppen er fengselsstraff særlig virkningsløs. Likevel forslår Justisdepartementet at antall fengselsplasser øker, fra ca 2900 i dag, til 3300 «i nær framtid».⁹³ At det satses på en straffereaksjon som er svært dyr, og der «både statistikk og erfaring forteller»⁹⁴ at kriminaliteten ikke reduseres, krever en forklaring. Det tyder på at straff og fengsel ikke først og fremst er virkemidler for å få ned hverdagslovbruddene, men at spesielt fengselsstraffen har andre funksjoner under kapitalismen.⁹⁵

Hvorfor skjer hverdagskriminaliteten?

I siste halvdel av det 20. århundre, og spesielt i perioden fra 1960 til 1990, da privatiseringen, liberaliseringen i økonomien og «markedssamfunnet» satte seg gjennom for alvor, økte antall registrerte lovbrudd sterkt, se tabell 1. Johs. Andenæs beskriver perioden fram til 1980 slik:

«i den siste menneskealder har vi hatt en kriminalitetsøkning som er uten sidestykke i vår nyere historie. Fra 1957 til 1980 økte tallet på anmeldte grove tyverier, det vil stort sett si innbruddstyverier, fra vel 5000 til 66000, tallet på ran fra 67 til vel 600».⁹⁶

Den sterke økningen i registrert kriminaliteten skyldtes i hvertfall ikke mildere straffereaksjoner ettersom det har vært en betydelig straffeskjerpning for de lovbrudd som har vist sterkeste stigning. Særlig gjelder dette alvorlig narkokriminalitet, der maksimumsstraffen økte fra 10 år i 1972 til 21 år i

dag,⁹⁷ like streng som for drap. At kriminaliteten øker når straffene skjerpes er i strid med *common sense* og lov og orden-tilhengernes strategi. Men det er lett å forklare: med økningen av strafferammene øker prisen (og fortjenesten) på ulovlige rusmidler og det begås mer kriminalitet for å skaffe penger til dop. Flere forsøkes også rekruttert til narkomiljøet.⁹⁸ Hvis strafferammen overhodet har betydning for narkolovbrudd så tyder statistikken på at kriminaliteten øker i takt med straffeskjerpningen.

Mye av gjentakelseskriminaliteten har selvsagt andre årsaker enn for strenge fengselsstraffer. Fremfor å trekke fram en eller noen få årsaker, som for eksempel innvandring, flere skilsmisser, økt TV- og videovold, er det mer meningsfylt å knytte kriminalitetsutviklingen til endringer i samfunnsforhold, slik for eksempel Currie gjør i dette heftet, og som Johs Andenæs har gjort:

«'Store drag' i samfunnsutviklingen påvirker kriminalitetens omfang...

Faktorer som motorisering, urbanisering og folkeforflytninger med oppløsning av nære fellesskap i nabolag og familie. Endringer i det moralske klima, svekkelse av religionens stilling, mindre respekt for autoriteter, svakere arbeidsmoral, mindre ærbødighet for tradisjonelle normer og verdier.»⁹⁹

Kort sagt alle de endringene som følger med når varesamfunnet blir dominerende, markedet blir rådende og kapitalismen slår gjennom for alvor.

Hva karakteriserer de kriminelle?

De som havner i kriminalstatistikken er ikke noe tverrsnitt av alle dem som bryter loven. Politiet konsentrerer seg mest om de lovbrøtere som skiller seg ut med lett synlige kjennetegn,¹⁰⁰ for eksempel med annen kulturbakgrunn, annet språk eller annen hudfarge. De blir oftere sjekket. Dette er *en* av årsakene til at innvandrere er overrepresentert i statistikkene over registrert kriminalitet.¹⁰¹ Den kriminaliteten samfunnets tapere og marginaliserte grupper begår, blir lettere oppdaget og oftere straffeforfulgt enn kriminaliteten de rike og vellykkede begår. De som blir tatt for hverdagskriminaliteten er sosialt marginaliserte, men psykologisk og personlighetsmessig uten klare fellestrekk, like forskjellige som folk flest.¹⁰² De som begår veldig mye av hverdagskriminaliteten har enkelte fellestrekk som hovedsakelig skyldes sosialisering og oppvekstforhold. Det er selvfølgelig ingen medfødt disposisjon for lovbrudd. Det er ikke født flere barn med en medfødt tilbøyelighet til å begå lovbrudd i etterkrigstidas Norge. Lovbruddsaktiviteten er lært. Den har sine sosiale og samfunnsmessige forklaringer. De som stemples som lovbrøtere i kapitalistiske land er ofte arbeidsløse, har lav utdanning, og tilhører gjerne minoritetsgrupper. Mange har tidlig kommet «skeivt ut».

Tidlig start

De som begynner tidlig med lovbrudd, før de fyller 15 år, og fortsetter i ungdomstida, utgjør den lille gruppa av svært aktive lovbrøtere i voksen alder.¹⁰³ Jo tidligere debut, desto større er risikoen for ny kriminalitet. De som starter i 10-13 årsalderen, begår i gjennomsnitt 8,1 lovbrudd fram til de er 32 år, mens de som begynner som 17-20 årige, begår 2,4 lovbrudd.¹⁰⁴ «Ungdomskriminalitet» er for de fleste et forbigående og uskyldig fenomen.¹⁰⁵ De fleste som blir tatt i ungdomstida bryter loven hverken før eller siden.

De unge som debuterer tidlig kommer oftere fra konfliktfylte familier og får problemer med skolen.¹⁰⁶ Mange er sosialt og emosjonelt skadet tidlig i barndommen. Allerede fra førskolealder oppleves motgang og taper stemplet, og de blir et «problem» for skolen, trykdeetaten, helse- og sosialvesenet, politi og domstoler. Forbruket av offentlige «tjenester» ligger langt over befolkningsgjennomsnittet. De har hatt nok av institusjonsopphold bak seg og fengselsstraff gjør bare vondt verre. Barn og unge med slik bakgrunn kan bare bli mer lovlidige dersom reaksjonen tar utgangspunkt i deres måte å tenke og reagere på, og i en forståelse av at lovbruddsaktiviteten ofte er kompensatorisk virksomhet og en reaksjon på emosjonelle skader i barn- og ungdomstida. Tilknytning til skole- og arbeidsliv har stor betydning for kriminaliteten, og flergangsløvbryterne har ofte droppet skolen tidlig.¹⁰⁷ En undersøkelse blant et utvalg norske fanger i 1991 viste at 17% ikke hadde fullført grunnskolen.¹⁰⁸

Stemplingen som kriminell er en av mekanismene som opprettholder avvikende atferd.¹⁰⁹ Den som blir stemplet skyves inn i avviker rollen gjennom omgivelsenes reaksjoner, og utvikler sjøl en avviker identitet.¹¹⁰ Den sosiale stemplingsprosessen gjør det vanskeligere å skifte livsform. Når en er definert som «pøbel», og etterhvert får et slikt sjølbilde, står ikke mange muligheter åpne.

Så lenge hverdagskriminaliteten ikke forstås først og fremst som et produkt av sosialisering, stempeling og samfunnsmessige forhold, men fremstilles som uttrykk for personlighetsavvik eller psykopatologi, vil mange tro at kriminaliteten reduseres ved å straffe løvbryterne uten å endre samfunnet.

Løvbrytere med rusmisbruk

Løvbrytere med rusproblemer begår en stor og stigende andel av gjentakelseskriminaliteten. Det er både direkte og indirekte forbindelser mellom lovbrudd og alkohol/stoffmisbruk. Mye alvorlig kriminalitet, ikke minst voldskriminalitet, skjer under alkoholpåvirkning, og vinningskriminaliteten skjer for å skaffe penger til rusmidler. Narko- og særlig heroinmisbrukere begår usedvanlig mange lovbrudd. Et utvalg på over 200 stoffmisbrukere i Baltimore begikk mer enn 2000 lovbrudd hver i løpet av en 11 årsperiode.¹¹¹

243 mannlige stoffmisbrukerne var ansvarlig for over 500000 kriminelle handlinger. I avhengighetsperioden begikk de lovbrudd 248 dager pr år, når de ikke gikk på stoff sank antall lovbruddsdager til 1/6, eller 41 dager i året. 38% av lovbruddene var tjuveri, 27% var salg av narkotika, bare 2% var voldskriminalitet, 8% var bedrageri o.l.

Danske undersøkelser har anslått at 50% av fangene trenger behandling for alkoholproblemer og at ¼ har stoffproblemer.¹¹² 45% av innsatte i finske fengsler var alkoholmisbrukere, og 6% stoffmisbrukere.¹¹³ I Sverige var 65% av alle fangene rusmisbrukere: 25% misbrakte kun alkohol, 21% brukte narkotiske stoffer og 18% var blandingsmisbrukere.¹¹⁴

Fengslene er blitt de største oppbevaringssteder for personer med alkohol- og/eller stoffproblemer. Andre tilbud til disse misbrukerne prioriteres ikke. Den norske narkotikapolitikken er blitt mer og mer strafferettslig orientert i de siste 30 år, medisinske og sosiale synspunkter er skjøvet i bakgrunnen. Fengselsstraff istedenfor behandling av rusmisbrukere fører til økt kriminalitet for denne store gruppa lovbrøyttere. Både kriminaliteten og rusmisbruket fortsetter etter løslatelsen så snart den innsatte er tilbake i sitt gamle miljø. Dette er nå så velkjent at bare høyesterettsdommere ikke forstår det, men tror at skjerpert fengselsstraff reduserer narkokriminaliteten.

I en nylig avsagt høyesterettsdom viste nemlig rettens flertall ingen forståelse for at narkeavhengighet fører til kriminalitet og at (økt) fengselsstraff ut fra all erfaring gjør vondt verre. Høyesteretts flertall økte nemlig fengselsstraffen med 9 måneder for en rusavhengig lovbrøytter for «å styrke samfunnets vern mot de skadelig utslag av denne gruppens aktiviteter.»¹¹⁵ Hvorvidt lengre fengselsstraffer reduserer kriminaliteten sier ikke dommerne noe om, men straffeskjerpning vil «medføre et bedre samsvar mellom straffereaksjoner og de skadevirkningene denne gruppen påfører samfunnet», og være en mer «rettferdig straff». Det spiller altså mindre rolle om straffereaksjonene bidrar til å øke fremtidig kriminalitet.

En av dommerne i Høyesterett hadde et annet synspunkt. Dommer Coward la større vekt på straffereaksjonens individualpreventive effekt. Hun viser til at

«den gruppen det er tale om – lovbrøyttere som dømmes for et stort antall tyverier, og som også er straffet flere ganger tidligere – er ofte narkotikamisbrukere som stjeler for å skaffe penger til stoff. Det er ikke grunn til å tro at de vil bli motivert til å stjele mindre ved slike endringer i straffennivået som kan være aktuelle».

Det er ganske riktig «ingen grunn til å tro» at strengere straffer hjelper på problemene disse lovbrøytterne har og som også blir problemer for samfunnet. Vi kan si det enda tydeligere: økning i fengselsstraffens lengde øker risikoen for nye lovbrudd blant narkotikavhengige tilbakefallslovbrøyttere.

Aktor begrunnet straffeskjerpningen med hensynet til beskyttelse av samfunnet i den perioden lovbrøytteren sitter fengslet. Men er innesperring eller

såkalt «uskadeliggjøring» noen løsning på kriminalitetsproblemet? Loven brytes nok ikke så ofte i fengsel, men undersøkes alternativet nøyere, er heller ikke «uskadeliggjøring» noen utvei.¹¹⁶ De fleste lovbrøtere skal løslates på et tidspunkt selv om straffene blir lengre, og motivasjonen for et lovlydig liv styrkes ikke av lange fengselsstraffer. Det vil virke urimelig overfor de nærmeste, noe som øker opplevelsen av å leve i et urettferdig samfunn. Følelsen av urettferdighet er en vesentlig drivkraft bak mye av kriminaliteten. Barn av foreldre som blir sittende lang tid i fengsel vil også få redusert omsorg, og dermed øker risikoen for nyrekruttering til lovbrøttermiljøet fra sårbare miljøer.

Rusavhengigheten som ligger bak så mye av gatekriminaliteten kan ikke bekjempes med innesperring. Rusmisbruk er et helseproblem og må møtes på annen måte enn ved fengselsstraff. Stadig flere innser at lovbrøtere med rusproblemer må behandles og ikke fengsles. En av dem er professor Johs Andenæs:

«Det står ikke til å skjule lenger: Narkotikapolitikken vår er mislykket. Til tross for de strengeste straffer, og i forhold til folketallet det best utbygde narkotikapolitiet i Vest-Europa, er narkotikabruken på fremmarsj ... De narkomane representerer et medisinsk og sosialt problem, og hører ikke hjemme i straffesystemet. ..Samtidig med nedrustning av straffeapparatet på narkotikafronten, bør det skje en opprustning av medisinske og sosiale hjelpetiltak. En avkriminalisering av bruken ville muliggjøre en åpen dialog mellom brukere og hjelpepersonell med realistisk rådgivning om faremomenter... Som en forlengelse av det eksisterende sprøyteutdelingsprogrammet bør det åpnes varmestuer hvor de narkomane kan sette sine sprøyter i fred og med adgang til kyndig veiledning av helsepersonell. I dag blir de bostedsløse narkomane jaget fra sted til sted av politiet, og mange ender sitt liv av en overdose i et portrom eller på et offentlig toalett.»¹¹⁷

Hverdagskriminalitet og fengselsstraff

I Norge, som i de fleste andre siviliserte land, har *straff*, og spesielt *fengselsstraff*, blitt en selvfølgelig reaksjon overfor hverdagskriminaliteten. I 1997 ble 11170 mennesker innsatt i fengsel her i landet. Gjennomsnittsbelegget pr. dag var 2802. Til sammenlikning fikk bare 674 personer samfunns-tjenestedom i 1997. Sammenliknet med alternative reaksjoner er fengselsstraff dehumaniserende og dyrt.¹¹⁸ Det øker omkostningene ved kriminaliteten uten å redusere omfanget. Mange ønsker åpenbart å opprettholde myten om at innesperring og tøff behandling av lovbrøtere er den mest effektive måten å redusere kriminaliteten på. Derfor foreslår Justisdepartementet å øke antall fengselsplasser fra ca 2900 til mellom 3100 og 3300 i de nærmeste åra,¹¹⁹ til tross for at fengselsstraff heller øker enn reduserer hverdags-

kriminaliteten. De fleste som sitter i fengsel, har vært der før og all erfaring viser at de fleste vil havne der igjen.¹²⁰ Selv ikke dødsstraff reduserer alvorlig voldskriminalitet. Johs Andenæs har karakterisert kriminalpolitikken på narko-området som

«konservativ i den verste betydning av ordet. Man fortsetter den kurs som er lagt uten å ta hensyn til nye erfaringer. Virker ikke straffen som man hadde håpet og ventet, er botemidlet mer av det samme, det vil si høyere straffer og mer politi.»¹²¹

Ønsket om flere fengselsceller, strengere straffer og mer av det som finnes av virkningsløse reaksjoner, viser at kriminalpolitikken er mer preget av popularitetsbehov, uvitenhet og tradisjonell tenkning enn av ønske om å redusere kriminaliteten.

Fremfor å *straffe* for nær sagt enhver pris, bør reaksjonene på lovbrudd virke slik at de reduserer fremtidige forbrytelser og skadevirkningene av kriminaliteten.¹²² De lovbrudd som for eksempel mennesker med rusproblemer begår *kan* reduseres med reaksjoner basert på en forståelse av årsakene til lovbruddene. Det finnes måter å reagere på som reduserer gjentakelseskriminaliteten.¹²³ Justismyndighetene her i landet henger fast i en foreldet oppfatning av at «ingenting nytter».¹²⁴ Det er ikke noe klima for tenkning og utprøving av alternative reaksjonsformer, uansett om de med ansvaret vet at fengselsstraff øker gatekriminaliteten.

NOTER

- 1) Ragnar Hauge: *Straffens begrunnelser*. Oslo, Universitetsforlaget, 1996, s. 21.
- 2) Cesare Lombroso: *Crime. Its causes and remedies*. London, William Heinemann, 1911. Den italienske legen og kriminologen Cesare Lombroso, som døde i 1909, var den mest innflytelsesrike kriminologen i siste halvdel av 1800-tallet. Førsteutgaven av «*L'Homo Delinquente*» (Det kriminelle mennesket) utkom i 1876. Lombroso satte her fram teorien om at kriminaliteten skyldes hovedsakelig medfødte egenskaper hos det «kriminelle mennesket». I seinere arbeider la han mer vekt på kriminalitetens sosiale årsaker. Han var aldri i tvil om fengselsstraffens negative virkninger, og allerede rundt århundreskiftet avslørte han at kriminaliteten øker når lovbrutere stues sammen i fengsel.
- 3) Nils Christie: «Straffens geografi», *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 1997, s. 89-102.
- 4) Se eksemplene William Chambliss kommer med i artikkelen om Statskriminalitet i dette heftet.
- 5) Fra Michel Foucault: *Det moderne fengsels historie*. Oslo, Gyldendal, 1977, s. 21. Foucault viser også til betydningen den private eiendomsretten fikk for lovbruddet: «Krenkelser av andres rettigheter som ofte var siste utvei for de aller fattigste, blir nå, når eiendommen har fått ny juridisk rang, en tilvendelse av andres goder, og må følgelig straffes.» (s. 80).
- 6) John Lea og Jack Young: *What is to be done about law and order?* Harmandsworth, Penguin, 1984.

- 7) Ibid.
- 8) William Chambliss: «Toward a political economy of crime» *Theory and Society*, 1975, 2, 149-70.
- 9) Som Willem Bongers: *Criminality and Economic Conditions*. London, Heinemann, 1996, skriver: «Det er sant at handelsmannen og tyven er like på den måten at de tar hensyn utelukkende til sine egne interesser på bekostning av dem de bedrar.»
- 10) Se Stuart Hall: *Drifting into a law and order society*. London, Cobden Trust, 1980.
- 11) I Romerriket var straffeloven opprinnelig et middel for makthaverne til å opprettholde politisk ro innenfor bystaten ved å undertrykke de laveste sosiale lag, bl.a. ut fra behovet for å verne selve staten.
- 12) Vilhelm Aubert: «Om klasselovgivning», i Anders Bratholm og Nils Kristian Sundby (red): *Kritisk Juss*. Oslo, Pax forlag, 1976, s. 76.
- 13) Hall, op.cit.
- 14) Hall, op.cit.
- 15) Foucault, op.cit.
- 16) Steven Box: «Crime, power and ideological mystification» i *Criminological Perspectives*. Kap. 22. Red. John Muncie, Eugene McLaughlin og Mary Langan, London, Sage Publications, 1996.
- 17) Box, op. cit.
- 18) Stanley Cohen: «Human rights and crimes of the state: the culture of denial» *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 1993, 26(2), 97-115.
- 19) Jonathan Steele: «The catalogue of hate and murder», *Mail and Guardian*, Dec. 23 1999 to Jan. 6 2000.
- 20) Eric Hobsbawm: *Age of extremes: the short twentieth century, 1914-1991*, London : Michael Joseph, 1994.
- 21) Mary Kaldor: *New and old wars – organized violence in a global era*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1999.
- 22) Cohen, op.cit.
- 23) Zygmunt Bauman som diskuterer det moderne samfunn skriver at moderniteten er «slett ikke det motsatte av effektiv, kaldblodig ødeleggelse, slakt og tortur. (...) Ettersom tenkningen blir mer rasjonell, øker ødeleggelsene. I vår tid er terrorisme og tortur ikke lenger lidenskapens redskaper, de er blitt redskaper for den politiske rasjonalitet». (s. 137). Forsøkene på å opprettholde orden innad i samfunnet er nært knyttet til opprettelse av stående hærer og politistyrker med overlegne våpen og byråkratisk styring. «I de siste to årene har antall mennesker som har lidd en voldsom død som følge av denne militariseringen økt jevnt til det har nådd et hittil uhørt omfang», skriver Baumann (s. 138), og fortsetter «Voldsutøvelse er blitt en teknikk. Som alle andre teknikker er den fri fra følelser og rent rasjonell. Det er egentlig helt fornuftig, hvis «fornuft» betyr instrumentell fornuft, å bruke amerikanske militærstyrker, B-52 fly, napalm og alt det andre mot det kommunistdominerte Vietnam». Fra Zygmunt Baumann: *Moderniteten og Holocaust*. Oslo, Vidarforlaget, 1997.
- 24) Cohen, op.cit.
- 25) Statsminister Bondevik mente til å begynne med at Norge ikke var i krig i Jugoslavia. På sin første pressekonferanse om dette, sa han «Jeg vil reservere

meg mot at Norge er i krig.» Det er ikke bare politikere på den tradisjonelle høyrefløyen som argumenterer på denne måten. Ledelsen i SV, ikke minst representert ved utenrikspolitisk talsmann og tidligere SV-leder Erik Solheim, mente NATO-aksjonen på Balkan var absolutt «nødvendig», andre utveier enn å bombe og fordrive sivilbefolkningen var det ifølge Solheim ikke. Samtidig som han ivrer for NATO's bomberegner som drepte mange hundre, kanskje så mange som 2000 sivile, går Solheim eksemplarisk inn for strengere straffer overfor gatekriminelle.

- 26) Tallene i det følgende er i hovedsak hentet fra Statistisk Sentralbyrå (SSB): *Ukens statistikk, no 5, 1999: Anmeldte lovbrudd 4. Kvartal 1998.*
- 27) Den voldsomme økningen i registrert narkokriminaliteten skyldes nok delvis at politiet har valgt å prioritere disse lovbruddene ettersom det fra regjeringen gjentatte ganger er varslet «økt satsing på bekjempelse av disse lovbruddene». Uten at «bekjempelsen» har ført til annet enn økning i lovbruddene.
- 28) Politikere fra høyrepartiene og andre tilhengere av «lov og orden» var ikke alene om å rope opp om «ungdomsvold». Forsker ved Politiskolen i Oslo, Ragnhild Bjørnebekk, påsto at det var en «ransbølge» i Oslo i november 1998, og bidro utvilsomt til den moralske panikken ved å hevde at «neste gang kan det komme en bølge av en annen type vold.»
- 29) Til *Klassekampen*, 13. Nov. 1998, s. 6. Danske undersøkelser har også vist at ungdomskriminaliteten har vært stagnerende eller fallende helt siden begynnelsen på 1980-tallet, se Britta Kyvsgaard: *Den kriminelle karriere*. København, Jurist- og økonomforbundets Forlag, 1998, s. 71.
- 30) *Klassekampen*, 13. Nov. 1998, s. 6.
- 31) Til *Klassekampen* 13. Nov. 1998, s. 6.
- 32) *Klassekampen*, 4. Nov. 1998.
- 33) «Vi har sluppet altfor mange inn .. (som ikke) har respekt for norske lover og regler», Vidar Kleppe i *Klassekampen* 4. Nov. 1998.
- 34) *Dagbladet* 11.11. 1998, s.14
- 35) *Klassekampen*, 4. Nov. 1998.
- 36) Karsten Vedel Johansen har kommentert dette forslaget på *KK-Forum*, 15.1.1999: «Ifølge Aftenposten 15. Januar 1999 forslø Frp at hvis barn fra en innvandrerfamilie dømmes for kriminelle handlinger, skal hele familien utvises. Mannen som reiser forslaget på partiets vegne er selv dømt for vold mot en innvandrer. Denne politikken har karakteristisk nok sitt forbilde i den tyske delstaten Bayern (som regjeres av partiet til den hedengangne Franz Josef Strauss, et parti som nå er i gang med å arrangere en underskriftskampanje i Tyskland for å bevare et statsborgerbegrep som bygger på «tysk avstamning»), hvor dette ble gjort med en tyrkisk familie i fjor. Logikken i forslaget er fascistisk. Kollektiv avstraffelse og kollektiv skyld er begreper som ikke hører hjemme i en rettsstat. Ganske visst dekker man seg inn under at foreldrene har hovedansvaret for oppdragelsen. Men har de det dermed for en ungdoms handlinger? Og har brødre og søstre (som jo også skal utvises) også det? Skal vi begynne å dømme norske familier til kollektiv soning for forbrytelser begått av avkommet? Og burde Hitlers foreldre og søsken vært straffet for sønnens hhv. brorens forbrytelser? Under nazismen, fascismen og under stalinismens terror straffet man glatt vekk folk for å ha «feil» gruppetilhørighet – «jøde», «sigøyner», «kulakk», «feil» foreldre, osv. Under Mao's kulturrevolusjonære terror ble folk bl.a. forfulgt og straffet ut fra

slektskapsforhold. I DDR gikk det ut over foreldrene hvis barna f.eks. forsøkte «republikkflukt». Alt dette er uttrykk for urgamle tankeganger basert på hevningstinkter slik vi f.eks. finner det i det gamle testamentet eller i blodhevn i det gamle vikingesamfunnet. De går ut fra at skylden ligger i «blodet» og opphever dermed forestillingen om et individ med personlig originalitet og ansvar. Forbundet med rasisme, som i dette forslaget, er vi inne på klassisk fascistisk tankegods som egentlig ikke er tanker, men bare instinktreaksjoner og fordommer – dvs. av dumhet – formulert som politikk av folk med baktanker. Når noen forarges voldsomt over at Frp settes på linje med f.eks. LePen i Frankrike skyldes det bare nasjonale fordommer og historieløshet. Frp er barbari og middelaldersk heksefølgelse med «norsk» ansikt, og det er ikke mer menneskelig enn et hvilket som helst annet barbari. Den utvikling vi nå er vitne til i Frp er langt mer farlig enn noen nynazistiske smågruppers utskielser. Men det øvrige politiske landskap i Norge viser heroverfor (som man kunne forvente) en feig unnfalighet som avslører at rettssamfunnet her som ellers i den «moderne» verden i realiteten har et sviktende grunnlag. Man kan ikke i lengden opprettholde et rettssamfunn blant kultur- og historieløse byråkrater og kremmere uten sivilkurasje.»

- 37) Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 197-198.
- 38) *Aftenposten*, 10. Nov. 1998, s. 3
- 39) Se Susan Strange: *The retreat of the state. Kap 8: Organised crime: the mafias* (in collaboration with Letiziz Paoli), Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- 40) Da Sør-Afrika åpnet dørene til utlandet i 1990-årene tiltrakk landet seg ikke bare investorer, men også forbrytersyndikater og kriminelle bander. Voldskriminaliteten er ikke den eneste som florerer i Sør-Afrika. Selv om den er skremmende høy. (Av Interpols 96 medlemsland hadde Sør-Afrika forholdsvis flest voldtekter, var på 3. plass når det gjaldt drap, og lå høyt oppe på listene for all voldskriminalitet.) I 1996 ble det stjålet/ranet 104 million Rand (130 mill. NOK) ved pengetransporter. Dette er beskjedent sammenliknet med de 2,6 milliarder Rand som årlig blir borte som følge av underslag og korrupsjon, og den tradisjonelle volds- og vinningskriminaliteten blekner når det sammenliknes med de 13,8 milliarder Rand som Nedcor Rapporten anslår den organiserte kriminaliteten kostet landet bare i 1995. Opplysningene er fra Rob Marsh: *With Criminal Intent. The changing Face of Crime in South Africa*, Kenilworth, Ampersand Press, 1999.
- 41) Ifølge overslag (se Johan Bäckman: «*Russian Organized Crime*». Rapport fra NSJK's 38. forskerseminar, Island, 1999), så «legaliserer» 40% av de kriminelle organisasjonene de pengene de tjener i alminnelig forretningsvirksomhet. Se også Johan Bäckman: *The inflation of crime in Russia: the social danger of the emerging Market*, Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, 1998.
- 42) Alison Jamieson: «Weltregierung Mafia?» *Internationale Politik*, 1997, 12, 27-33.
- 43) Diego Gambetta: «Fragments of an economic theory of the mafia. I Nikos Passas (red.): *Organized Crime*, Aldershot, Dartmouth, 1993.
- 44) Bäckman, 1999, op.cit.
- 45) Ibid.
- 46) Gambetta, op.cit.

- 47) Bäckman, 1999, op.cit..
- 48) Jamieson, op.cit.
- 49) *Aftenpostens* kronikk 18. nov. 1996.
- 50) *Lund-rapporten: Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere. Dokument nr 15, Stortingets forhandlinger, 1995-1996, 624 s..*
- 51) Opplysningene i det følgende er i hovedsak hentet fra Trond Bergh og Knut Einar Eriksen: *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914-1997*. Oslo, Cappelen, 1998.
- 52) *Adresseavisen*, 10. 6.1998.
- 53) Journalist Odd Valmot uttaler at «det var helt naturlig å si ja da jeg ble spurt», og at antikommunismen var drivkraften hans. Også høyrepolitikeren Hjørdis Valmot hadde kontakt med den politiske overvåkingen. Hun var sekretær for redaktør Torp i *Adresseavisen*, og denne avisa ble ansett som et slags sentrum for en del av den private politiske overvåkingen som foregikk. *Adresseavisen*, 10.6.1998.
- 54) Kåre Willoch mener Lund-kommisjonen er naiv og at stortingsflertallet, som sluttet seg til kommisjonens kritikk av den omfattende overvåkingen av kommunister, har «mistet meget av den virkelighetssans som det og Regjeringen viste under den kalde krigen.» *Adresseavisen*, 22. 9. 1999.
- 55) William Chambliss gir i dette Vardøger-heftet eksempler på den statlige kriminaliteten i USA.
- 56) Se Erling Eide: *Kriminaløkonomi*, Rogaland Mediesenter, 1994, s. 10.
- 57) Ibid, s. 22.
- 58) Ibid. s. 47.
- 59) En arbeidsgruppe i Justisdepartementet og Norges Forsikringsforbund (Eide, op.cit), anslø de samfunnsøkonomiske kostnadene av kriminaliteten slik:
 Totale offentlige utgifter:
 Direkte utgifter i statlige forvaltningsorgan, Justisdep:
 politi, påtalemyndighet, domstoler, fengsler; Finansdep,
 Forsvarsdep. og andre departementer. 3,9 mrd kr.
 Utgifter offentlig sektor p.g.a. kriminelle handlinger 1,5 «
 Utgifter til sykehus, trygd p.g.a. kriminalitet 3,5 «
 Private kostnader:
 Forebyggende, privat sektor 2,0 «
 Materielle ødeleggelser 8,1 «
 Produksjonsbortfall p.g.a. kriminalitet 1,8 «
 Totale samfunnsøkonomiske kostnader i alt,
 «hverdagskriminaliteten» 20,9 mrd. kr
 Arbeidsgruppen skriver at tallene er usikre, men i hvertfall ikke for høye.
- 60) Lars Oftedal Broch: «Den økonomiske kriminaliteten – karakter og omfang» i S. Eskeland og E. Høgetveit (red): *Økonomisk forbrytelse og straff*. Oslo, Ad Notam, Gyldendal, 1994.
- 61) Oftedahl Broch, op.cit., s. 28.
- 62) Erling Folkvord og Espen Mathisen: *Sannheta om boblebadet : korrupsjon i Norge 1991*, Oslo : Cappelen, 1991. Og Erling Folkvord: *Rapport frå rotte-reiret: korrupsjon i Norge 1990*, Oslo, Samlaget, 1990.

- 63) At det er kristelig demokratiske politikere, og blant dem ivrige «lov og orden» tilhengere som den reaksjonære innenriksministeren Manfred Kanther som innrømmer å ha forfalsket papirer for å skjule at CDU satt med hemmelige konti i Sveits, bør ikke overraske noen. Selv NTB reiser nå spørsmålet om hele den europeiske høyresiden er i moralsk forfall. I alle tilfelle kan vi fastslå at korrupsjon er blitt en del av systemet og samvirket mellom politikken og næringslivet. Men «kriminelt» kvier man seg for å kalle det, ikke minst gjelder det dem som er ute etter de hverdagskriminelle.
- 64) Oftedahl Broch, op.cit., s. 28.
- 65) «Innsettelse i fengsel for økonomisk kriminalitet utgjorde 5% av alle innsettelse i 1997.» (opplysningene er fra *SSB: Ukens statistikk nr 26 1998: Fengslinger 1997*). Til gjengjeld gjaldt over 30% av fengslingene ordinær vinningskriminalitet som tyveri og mindre alvorlige underslag og bedragerier.
- 66) Eide, op.cit., s. 121.
- 67) Sitatet er i fotnote 250, s. 788 i den tyske (Dietz Verlag) utgaven av *Das Kapital*, og det skriver seg fra Thomas Joseph Dunning: *Trades' Unions and Strikes: Their Philosophy and Intentions*. London 1860, s. 35-36.
- 68) Bäckman, 1999, op.cit.
- 69) ØKOKRIM, 1993, s. 45
- 70) Eide, op.cit., s. 121.
- 71) Ibid. s. 121.
- 72) Oftedal Broch, op.cit., s. 27.
- 73) I Øst-Finmark politidistrikt hadde kriminaliteten økt med 40% fra 1997 til 1998. Det skyldtes ifølge politimyndigheten en tilsvarende økning i antall tunge narkomisbrukere. Tekst-TV, NRK 1 12.10. 1999.
- 74) «De veldige fortjenestemulighetene i narkotikahandelen på grunn av kriminaliseringen, gir grobunn for organisert kriminalitet», som Johs. Andenæs skriver i *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 196. Se også Edward J. Nells artikkel i dette Vardøger-heftet.
- 75) Susan Strange, op.cit..
- 76) Ibid.
- 77) Fra Alison Jamieson, op.cit.
- 78) «Den offentlige skremselspropagandaen (om cannabis) kaller på smilet blant brukere og deres kjente. Meget taler for å åpne adgang til lovlig kjøp av cannabisstoffer, i småpakninger til eget forbruk, slik at politi og tollvesen kunne konsentrere seg om de tunge narkotiske stoffene, særlig heroin.» Johs Andenæs i *Dagsavisen* 4.2. 1999.
- 79) Noen tall fra kriminalstatistikken (Fra SSB: *Kriminalitet og rettsvesen*, 1997) kan illustrere forholdet mellom anmeldte lovbrudd og antallet som straffes. I Norge er det årlig:
350.000	anmeldte lovbrudd (1000 pr dag)
125.000	oppklarte lovbrudd (300 pr dag)
70.000	ble siktet (200 pr dag)
50.000	ble tiltalt (140 pr dag)
12.000	ble fengslet (33 pr dag).
- 80) For *selvrapportert* kriminalitet er det bare svak, eller ingen sammenheng overhodet, mellom lovbrudd og sosial klasse. Men registrert kriminalitet viser en slik sammenheng. Lovbrudd som ikke anmeldes, etterforskes og straffes,

opptrer like ofte (sjelden) i alle sosiale klasser, mens det er vanligere at ungdom fra arbeiderklassen og de lavere sosiale sjikt blir tatt av politiet og registrert som kriminelle.

- 81) «Moderne forskning om den uregistrerte kriminaliteten har vist at lovovertridelser er et meget mer utbredt fenomen enn man tidligere har regnet med», skriver Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 163.
- 82) Ketil Skogen og Lars Wichstrøm: «Kriminalitet og klasse». *Nordisk tidsskrift for kriminalitetsvidenskap*, 1995, s. 32-49.
- 83) Ibid.
- 84) Det er beregnet at under halvparten (43%) av alle lovbrudd anmeldes. Fra Britta Kyvsgaard, op.cit.
- 85) SSB, *Ukens statistikk* nr. 51-52, 1996.
- 86) Johs. Andenæs: *Arbeiderbladet*, 4. 2. 1999.
- 87) SSB, *Ukens statistikk* nr. 44, 1996.
- 88) En dansk undersøkelse viste at ved 25 års alderen er 19% av befolkningen registrert for lovbrudd, og prosenten øker bare til 20% ved 30-årsalderen, og viser at lovbrudd begås fortrinnsvis i (meget) ung alder. Fra Kyvsgaard, op.cit.
- 89) Kyvsgaard, op.cit.
- 90) Idar Møglestue: «Straffede lovbytere: Stadig flere pådrar seg nye straffereaksjoner.» *Samfunnsspeilet*, 3, 1996.
- 91) Stortingsmelding nr 27 (1997-1998) *Om kriminalomsorgen*, s. 24.
- 92) Møglestue, op.cit. og Justisdepartementet mener det er vanskelig å trekke entydige slutninger av at de fleste som dømmes begår nye forbrytelser. Denne informasjonen alene forteller selvsagt ikke alt om straffens individualpreventive virkninger, og tilbakefallet *kunne* for eksempel vært enda større uten straffereaksjon. Det er også, som Møglestue påpeker, de mest drevne og mest belastede som får fengselsstraff, og risikoen er større for at de fortsetter med kriminalitet. Men det foreligger nå så mange studier der fengselsstraff er sammenliknet med andre reaksjonsformer, at vi kan konkludere at fengsel og straff er kriminalitetsfremmende sammenliknet med andre reaksjoner. For dokumentasjon, se artikkelen «Forbrytelse og straff – straff og forbrytelse» i dette heftet.
- 93) Stortingsmelding nr 27 (1997-1998) *Om kriminalomsorgen*.
- 94) Ibid.
- 95) Dette temaet utdypes i «Fengselsfragmenter» i dette Vardøger-nummeret.
- 96) Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 189.
- 97) Johs. Andenæs karakteriserer straffnivået slik: «Det har i domspraksis festnet seg et straffnivå i narkotikasaker som er helt ute av takt med det moderate nivå som ellers er et kjennetegn for det norske straffesystemet. I narkotikasaker om større kvanta slår domstolene friskt til med straffer som ellers er forbeholdt overlagt drap.» *Dagsavisen* 4.2.99.
- 98) Se Nells artikkel i dette nummeret av Vardøger.
- 99) Johs. Andenæs: *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget, 1990, s. 189.

- 100) Eller med en spesiell sosial plassering, f.eks. ungdom fra arbeiderklassen eller med foreldre som er arbeidsløse, se Skogen og Wichstrøm, op.cit.
- 101) I hele befolkningen var det 17 siktede for lovbrudd pr. 1000 innbyggere i 1995. I innvandrerbefolkningen var forholdstallet 24 pr. 1000 innbyggere. Innvandrere fra Vest-Europa, Nord-Amerika og Norden har lavere registrert kriminalitet enn nordmenn. Innvandrere fra Øst-Europa (26 siktede pr. 1 000) og den tredje verden (33 siktede pr. 1 000) blir hyppigere siktet enn resten av befolkningen. Se forøvrig Guri Larsen's artikkel i dette Vardøger-nummeret.
- 102) «Den eneste forskjellen mellom den kriminelle og normale, er at den normale vanligvis kontrollerer de kriminelle lystene sine og finner utløp for dem i sosialt harmløse aktiviteter.» Franz Alexander og Hugo Staub: *The Criminal, the Judge, and the Public, A Psychological Analysis*. The Free Press, Glencoe, 1956.
- 103) Fra *Kriminalitet og rettsvesen* SSB, Oslo/Kongsvinger, 1997.
- 104) Fra en engelsk undersøkelse av Farrington, referert i Kyvsgaard, op.cit.
- 105) Det samme viser Jerzy Sarnecki: *Juvenile delinquency in Sweden: an overview*, Stockholm, Brå, 1989. Mens 11% mellom 15 og 17 år var mistenkt for lovbrudd, var bare 1,5% fortsatt kriminelt aktive i slutten av 20-åra.
- 106) Inger Marie Fridhov: *Alt som før: om norske fangers sosiale – og skolebakgrunn*, Oslo, Justisdepartementet, 1991.
- 107) Kriminaliteten i aldersgruppen 16-19 år var i 1981 tre ganger høyere blant gutter som hadde sluttet skolen, enn blant dem som fortsatt var skoleelever. I aldersgruppen 20-44 år var kriminaliteten mellom fire og fem ganger høyere blant menn med utdanning på ungdomsskolenivå enn blant menn med utdanning på gymnasnivå. I aldersgruppen 30-39 år var kriminaliteten ti ganger høyere for ikke-yrkesaktive enn for yrkesaktive menn. De som verken har arbeid eller er under utdanning, var verst stilt. Blant menn i alderen 16-29 år som var i denne situasjonen, ble nesten 6% straffet for forbrytelser i 1981. Tilsvarende tall for alle menn var mindre enn 6 promille. Fra B. Otnes: «Kriminalitet og straff i ulike livsfaser.» *Samfunnsspeilet*, 1987, 1, 30-32.
- 108) Fridhov, op.cit.
- 109) Stemplingsteorien ble utviklet av bl.a. Erving Goffman: *Stigma*, Hammondsworth: Penguin, 1963, og H. Becker: *Outsiders*, New York, 1973. Den peker på at det ikke er selve handlingen, men reaksjonene på den som gjør en person til avviker. Du kan stjele i butikker uten at noen vet om det, og det får ingen sosiale konsekvenser. Folk rundt deg behandler deg som før. I deres øyne er du en alminnelig person. Og siden du blir møtt som en alminnelig person, føler du deg som en alminnelig person. Annerledes er det hvis tjuveriet blir oppdaget. Da blir du utsatt for samfunnets reaksjoner. Du er ikke lenger en vanlig person, men en tjuv, du er den typen person som begår slike handlinger. Omgivelsene begynner å reagere på en annen måte overfor deg. Du får signaler som stadig minner deg om at du er en «sånn» en. Fra Kjersti Ericsson; Geir Lundby og Monica Rudberg: *Mors nest beste barn*. Oslo, Universitetsforlaget, 1985.
- 110) Se Ericsson; Lundby og Rudberg, op.cit.
- 111) Resultatene fra undersøkelsen er referert i John C. Ball, John W. Shaffer og David N. Nurco: «The Day-to-Day Criminality of Heroin Addicts in Baltimore – A Study in the Continuity of Offence Rates.» I John McCord og John H. Laub (red.): *Contemporary Masters in Criminology*. New York Plenum Press, 1995.

- 112) G. Gabrielsen: «Alkohol, levemåde og forebygging» I B. Kyvsgaard; A. Snare & P. Wilhjelm (red): *Forebyggelsens veje og vilje*. Kriminalistisk Instituts Stencilserie, Nr. 58, København, 1990.
- 113) J. Lehto: «Involuntary treatment of people with substance related problems in the Nordic Countries». I M. Järvinen & A. Skretting (red): *Missbruk och tvångsvård*. Helsingfors, NAD-publikation Nr. 27, 1994, s. 7-32.
- 114) *Kriminalvårdstyrelsens Årsberättelse 1991*, Norrköping, 1992.
- 115) Høyesterettsdom av 15 desember 1997 (Sak lnr 79B/1997 snr 44/1997).
- 116) Se artikkelen «Forbrytelse og straff – straff og forbrytelse» i dette heftet.
- 117) Johs Andenæs i *Dagsavisen*, 4. 2. 1999. Andenæs viser også til konsekvensene av den ensidige strafforienteringen: «Sitt mest dramatiske uttrykk får det i de stigende overdosedødstall. I Oslo nådde tallet i 1998 nye høyder med 134. Det er langt flere enn i land med en mer moderat narkotikapolitikk.»
- 118) Budsjetttrammene for Fængselsvesenet var i 1997 1,2 milliarder; i Friomsorgen 100 millioner og for Kriminalomsorgens utdannelsesenter 63,4 millioner. En innsatt «koster» omlag 540000 kroner pr. år i den dyreste anstalten her i landet. For de åpne, og billigste anstaltene er kostnadene nær 200000 kroner pr. år. I 1996 var det 2519 årsverk i fængselsvesenet, mot 263 årsverk i Friomsorgen.
- 119) Tallene i det foregående er fra St. meld. Nr 27: *Om kriminalomsorgen*. Det kgl. Justis- og politidepartementet, 1998.
- 120) Kriminalstatistikken viser at risikoen for tilbakefall øker med antall straffereaksjoner. For førstegangslovbrytere i 1997 ble 1 av 3 dømt på nytt, mens 50% av dem med en tidligere reaksjon, og hele 90% av dem som var dømt mer enn 10 ganger før, ble dømt på nytt. (Tilbakefallene antas å være enda større enn disse tallene fra kriminalstatistikken viser). Også politifolk, statsadvokater og dommere som pågriper og fengsler hverdagskriminelle vet at fengsel er nytteløst. Statsadvokat Geir Fornebo sa det f.eks. slik: «Frihetsberøvende tiltak kan ikke hindre tilbakefallskriminalitet. Det er et tilbakevendende og stadig oppdukkende problem. Det brukes mye tid på det formålsløse i å idømme fængselsstraff. Fængsel har svært begrenset virkning. At vi ikke har alternativer til fængselsstraff et bekymringsfullt rent profesjonelt.» Strafferettskonferanse i Bodø, 1996, Kriminalomsorg i Frihet.
- 121) Johs. Andenæs, i *Dagsavisen* 4.2.99.
- 122) «Mitt selvsagte utgangspunkt er at samfunnets tiltak må ta sikte på å redusere skadevirkningene av narkotika, og at man i regnskapet over skadevirkninger også må ta med de økonomiske og menneskelige omkostninger ...» Johs Andenæs i *Dagsavisen* 4.2.99.
- 123) Se artikkelen «Forbrytelse og straff – straff og forbrytelse» i dette Vardøgerheftet.
- 124) I St. meld. Nr 27: *Om kriminalomsorgen* som kom i 1998 er alternativene til fængselsstraff og erfaringer med behandling og trening av lovbytere praktisk talt ikke nevnt.